

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การนำเสนอผลการศึกษาด้านเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยการพัฒนาทักษะการสร้างสื่อเทคโนโลยีสร้างสรรค์ สืบสานภูมิปัญญาแหล่งเรียนรู้ ที่เอื้อต่อการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ ด้วยกระบวนการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสำหรับแกนนำชุมชน ตำบลควน จ.พะเยา จำแนกเป็น ๔ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาสื่อเทคโนโลยีสร้างสรรค์

ตอนที่ ๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนท้องถิ่น

ตอนที่ ๓ แนวคิดเกี่ยวกับการสืบสานภูมิปัญญาแหล่งเรียนรู้

ตอนที่ ๔ แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ

ตอนที่ ๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตอนที่ ๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาสื่อเทคโนโลยีสร้างสรรค์

สื่อ (Media) หมายถึง เป็นช่องทางการสื่อสารที่นำเสนอเนื้อหาของสารไม่ว่าจะเป็นข่าว ข้อมูลบันเทิงหรือโฆษณาไปสู่ผู้บริโภค การเปลี่ยนแปลงระบบเทคโนโลยี นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบสื่อที่พัฒนาให้ดีขึ้นนับจากสื่อบุคคลที่เปลี่ยนแปลงเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ และสื่อสิ่งพิมพ์พัฒนาเป็นรูปแบบอิเล็กทรอนิกส์ คือ สื่อวิทยุและสื่อโทรทัศน์ ในปัจจุบันการพัฒนาระบบเทคโนโลยีไม่หยุดนิ่ง สื่ออินเทอร์เน็ตพัฒนาขึ้นมาเพื่อการติดต่อสื่อสารเพิ่มขึ้น ดังนั้นกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของระบบเทคโนโลยีสามารถแบ่งสื่อออกเป็น ๒ ประเภท ตามลักษณะของการใช้สื่อเพื่อการกระจายเสียงวิทยุโทรทัศน์ คือ สื่อแบบดั้งเดิม และสื่อใหม่ (พรจิต สมบัติพานิช, ๒๕๔๗: ๔)

๑) สื่อดั้งเดิม (Traditional Media) หมายถึง สื่อที่ผู้ส่งสารทำหน้าที่ส่งสารไปยังผู้รับสารได้ทางเดียวที่ผู้รับสารไม่สามารถติดต่อกลับทางตรงไปยังผู้ส่งสารได้ สามารถแบ่งย่อยได้ดังนี้ สื่อที่ทำหน้าที่ส่งสารเพียงอย่างเดียว หมายถึง สื่อที่ทำหน้าที่ส่งสารตัวหนังสือหรือเสียง หรือภาพ ไปอย่างเดียว ได้แก่ หนังสือพิมพ์ สื่อโทรเลข และสื่อวิทยุ แลสื่อที่ทำหน้าที่ส่งสารสองอย่าง คือ ส่งทั้งภาพและเสียงพร้อมกันได้แก่ สื่อโทรทัศน์ สื่อภาพยนตร์

๒) สื่อใหม่ (New media) หมายถึง สื่อที่เอื้อให้ผู้ส่งสารและผู้รับสารทำหน้าที่ส่งสารและรับสารได้พร้อมกันเป็นการสื่อสารสองทาง และสื่อยังทำหน้าที่ส่งสารได้หลายอย่างรวมกัน คือ ภาพ เสียง และข้อความไปพร้อมกัน โดยรวมเอาเทคโนโลยีของสื่อดั้งเดิม เข้ากับความก้าวหน้าของระบบเทคโนโลยี

สัมพันธ์ ทำให้สื่อสามารถสื่อสารได้สองทางผ่านทางระบบเครือข่ายและมีศักยภาพเป็นสื่อแบบประสม (Multimedia) ปัจจุบันสื่อใหม่พัฒนาขึ้นหลากหลาย ที่เป็นที่รู้จักและนิยมกันมากขึ้น (Burnett, R. and Marshall D. P. ๒๐๐๓: ๔๐-๔๑)

บทบาทของเทคโนโลยีการสื่อสารในปัจจุบัน เช่น คอมพิวเตอร์ ดาวเทียมเพื่อการสื่อสาร โครงข่ายโทรศัพท์ อุปกรณ์ภาพและเสียงมีผลกระทบต่อ "สื่อแบบดั้งเดิม" (Traditional Media) ซึ่งได้แก่ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า "การปฏิวัติแห่งระบบตัวเลข" (Digital Revolution) ทำให้ข้อมูลข่าวสารไม่ว่าจะอยู่ในรูปลักษณะใด เช่น ข้อความเสียง ภาพเคลื่อนไหว รูปภาพ หรืองานกราฟิก ได้ปรับเปลี่ยนให้เป็นภาษาอักขรนิพนธ์หนึ่งเป็นรูปแบบเดียวกันทั้งหมด คือ สามารถอ่านและส่งผ่านได้อย่างรวดเร็วด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์แล้วยังสามารถนำเสนอในลักษณะใดก็ได้ตามความต้องการใช้งานของผู้ใช้งาน ความเปลี่ยนแปลงนี้ ถูกเรียกขานว่า "การทำให้เป็นระบบตัวเลข" หรือ "ดิจิทัลเซชัน" (Digitization) ด้วยระบบที่มีการทำให้เป็นระบบตัวเลข เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิด "สื่อใหม่" (New Media) ขึ้น เป็นสื่อที่มีลักษณะเกี่ยวข้องกับระบบตัวเลข เครื่องคอมพิวเตอร์และระบบการสะท้อนกลับ หรือ "อินเทอร์เน็ต แอคทีฟ" (Interactive) คาดหวังกันว่าสื่อใหม่ จะสามารถตอบสนองความต้องการของ "ผู้แสวงหาข้อมูลข่าวสาร" (Seeker) ได้มีประสิทธิภาพมากกว่าสื่อแบบดั้งเดิม เนื่องจากสื่อใหม่ไม่มี ข้อจำกัด ในด้านเวลา (Time) และเนื้อที่ (Space) เหมือนอย่างเคยเป็นข้อจำกัดของสื่อแบบดั้งเดิมมาก่อน (สุรสิทธิ์ วิทยารัฐ, www, ม.ป.ป.)

สื่อใหม่ หมายถึง ระบบการสื่อสารหรือเชื่อมต่อทางอิเล็กทรอนิกส์ของเครือข่ายระดับโลก ได้แก่ เครือข่ายอินเทอร์เน็ต (Internet) บริการระดับเว็ทไวด์เว็บ (World Wide Web : WWW) บริการข้อมูลออนไลน์เชิงพาณิชย์ (Commercial on-line Service) เป็นต้น (สุรสิทธิ์ วิทยารัฐ, ๒๕๕๕)

เควิน คาวาโมโต้ (Kevin Kawamoto, ๑๙๙๗) ได้ให้ความหมายของ "สื่อใหม่" (New Media) ว่าหมายถึง ระบบการสื่อสาร หรือระบบที่มีการเชื่อมต่อทางอิเล็กทรอนิกส์ ของเครือข่ายในระดับโลก

ธิดาพร ชนะชัย (๒๕๕๐: ๑-๓) ได้ให้ความหมายของ สื่อใหม่ (New media) โดยแยกออกเป็น ๓ ประเด็นดังต่อไปนี้

- ๑) Digital Media เป็นการสื่อสารไร้สายที่รวดเร็วด้วยระบบไฟเบอร์ออฟติก เชื่อมต่อข้อมูลผ่านดาวเทียม
- ๒) สื่อซึ่งเป็นสื่อใหม่ที่นอกเหนือจากสื่อพื้นฐานเดิมที่มีอยู่
- ๓) สื่อสร้างสรรค์ขึ้นใหม่เพื่อ Support งานบางอย่าง โดยเน้น Creativity Innovation

เคนท์ เวอร์ทาม และ เอียน เฟนวิกค์ (Kent Wertime and Ian Fenwick) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับสื่อใหม่ (New Media) และการตลาดดิจิทัล และนิยามสื่อใหม่ว่าหมายถึง เนื้อหา (content) ที่อยู่ในรูปแบบดิจิทัล โดยลักษณะสำคัญของเนื้อหาอยู่ในรูปแบบดิจิทัล ประกอบด้วย “อิสระ ๕ ประการ” (๕ Freedoms) ได้แก่ (ณงลักษณ์ จารุวัฒน์ และ ประภัสสร วรณสถิต, ผู้แปล, ๒๕๕๑)

๑) อิสระจากข้อจำกัดด้านเวลา (Freedom from Scheduling) เนื้อหาที่อยู่ในรูปแบบดิจิทัลทำให้ผู้บริโภคสามารถเลือกรับและส่งข่าวสารได้ในเวลาที่ตนต้องการ และไม่จำเป็นต้องชมเนื้อหาต่างๆ ตามเวลาที่กำหนด

๒) อิสระจากข้อจำกัดด้านพรมแดน (Freedom from Geological Boundaries) เนื้อหาในรูปแบบดิจิทัลเป็นเนื้อหาที่รับข้อมูลข่าวสารได้ทั่วโลกในเวลาอันรวดเร็วทำให้ผู้บริโภคสามารถเลือกรับ หรือค้นหาข้อมูลข่าวสารจากประเทศใดก็ได้ แล้วแต่ความต้องการของบุคคลแต่ละคน

๓) อิสระจากข้อจำกัดด้านขนาด (Freedom to Scale) มีเนื้อหาที่สามารถย่อหรือปรับขยายขนาดหรือเครือข่ายได้ เช่น การปรับเนื้อหาให้เหมาะสมสำหรับการเผยแพร่ทั่วโลก หรือปรับให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายเฉพาะเจาะจงก็ได้

๔) อิสระจากข้อจำกัดด้านรูปแบบ (Freedom from Formats) เนื้อหาแบบดิจิทัลไม่จำเป็นต้องมีรูปแบบ หรือลักษณะที่ตายตัว สื่อดั้งเดิม เช่น สปอร์ตโฆษณามาตรฐานทางโทรทัศน์ถูกกำหนดว่าต้องมีความยาว ๓๐ วินาที สื่อสิ่งพิมพ์ต้องมีครึ่งหน้าหรือเต็มหน้าเป็นต้น แต่สื่อดิจิทัล เช่น ไฟล์วิดีโอภาพที่ถ่ายจากกล้องในโทรศัพท์มือถือแล้วนำลงไปในเว็บไซต์จะต้องมีความยาวกี่วินาที หรือมีความละเอียดของไฟล์เป็นเท่าไรก็ได้ เป็นต้น

๕) อิสระจากยุคนักการตลาดสร้างเนื้อหามาสู่ยุคนักบริโภคเริ่มสร้าง และควบคุมเนื้อหาเอง (From Marketer-Driven to Consumer-Initiated, Created and Controlled) ด้วยพัฒนาการเทคโนโลยีดิจิทัล ทำให้เจ้าของสื่อไม่อาจควบคุมการแพร่กระจายของสื่อได้เหมือนอดีต เนื้อหาที่พบในบล็อก (Blog) หรือคลิปวิดีโอในเว็บไซต์ของ YouTube และสื่อผสมใหม่ๆ อาจสร้างสรรค์จากผู้บริโภคคนใดก็ได้ เกิดเป็นเนื้อหาที่สร้างจากผู้บริโภค (Consumer-Created Content) หรือเป็นคำพูดแบบปากต่อปากฉบับออนไลน์ (Online Word-of-Mouth) ที่แพร่ กระจายไปอย่างรวดเร็วซึ่งสอดคล้องกับ ขวัญฤทัย สายประดิษฐ์ (๒๕๕๑: ๔๓) กล่าวถึงคุณลักษณะของสื่อใหม่ว่า สื่อใหม่เป็นสื่อที่ตอบสนองความต้องการสารสนเทศได้ตามความต้องการ เปิดรับสารของผู้รับสารมากที่สุด เพราะสื่อใหม่สามารถสร้างโปรแกรมคอมพิวเตอร์ในการบรรจุเนื้อหาของข้อมูลข่าวสารได้อย่างเป็นระบบ มีการค้นหาข้อมูลที่ต้องการง่าย อันจะส่งผลให้เกิดความสำเร็จในงานเผยแพร่ และรวบรวมข้อมูลข่าวสารได้มากกว่า อีกทั้งยังใช้คุณสมบัติของระบบโปรแกรมคอมพิวเตอร์ผสมผสานสื่อต่างๆ ที่เรียกว่าสื่อผสมผสาน

ช่วงโชติ นฤเวช (๒๕๔๒ : ๑๗) กล่าวว่า เทคโนโลยีสารสนเทศ หมายถึง กระบวนการนำเอา คอมพิวเตอร์ฮาร์ดแวร์ซอฟต์แวร์ข้อมูลมาทำการประมวลผล และการสืบค้นหาแล้วเรียกใช้งานข้อมูล ที่ผ่านการประมวลผลแล้ว มีสื่อและอุปกรณ์เข้ามาช่วยในการสื่อสารข้อมูล สารสนเทศโดยผ่านระบบ เครือข่ายคอมพิวเตอร์

วิทวัส วรินทร์เวช (๒๕๔๕ : ๓๑) ได้สรุปความหมายของเทคโนโลยีสารสนเทศ หมายถึง เทคโนโลยีที่เกี่ยวกับการดำเนินงานทั้งปวง เพื่อตัดทาสารสนเทศไว้ใช้งาน ซึ่งประกอบไปด้วยเทคโนโลยี คอมพิวเตอร์ เทคโนโลยีโทรคมนาคมเป็นหลัก และรวมถึงเทคโนโลยีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการนำข้อมูล ข่าวสารมาใช้ให้เป็นประโยชน์ โดยคอมพิวเตอร์เป็นเครื่องมือในการจัดการและจัดเก็บข้อมูล ส่วนการ สื่อสารโทรคมนาคมใช้เป็นสื่อในการจัดส่งข้อมูลเผยแพร่และเสียงออกไปเพื่อสื่อสารกัน ตลอดจนถึง แนวความคิด ระบบ วิธี เครื่องมือ เครื่องใช้ทางการสื่อสารหรืออุปกรณ์ที่ใช้ในการจัดเก็บ ประมวลผล ค้น คืบ และเผยแพร่ข้อสนเทศ ไม่ว่าจะตะเป็นอุปกรณ์คอมพิวเตอร์ ระบบสารสนเทศและโทรคมนาคม รวมทั้งการประยุกต์ใช้เครื่องมือหรืออุปกรณ์เหล่านั้นในงานสารสนเทศและงานบริการด้านอื่นๆ

สุกิจจา พงษ์สุวรรณ (๒๕๔๗ : ๗) ให้ความหมายของเทคโนโลยีสารสนเทศว่า หมายถึง เทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดหา การจัดเก็บประมวลผล และเผยแพร่สารสนเทศ ซึ่งในปัจจุบัน หน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ได้น าเทคโนโลยีไปประยุกต์ใช้กันอย่างกว้างขวาง งานประยุกต์ที่ สำคัญอย่างหนึ่งคือ การสร้างระบบสารสนเทศแบบต่างๆ มีการน าเครื่องมือและอุปกรณ์ เช่น คอมพิวเตอร์ ระบบการสื่อสารโทรคมนาคมไปใช้ในหน่วยงานหรือธุรกิจต่างๆ มุ่งไปที่การคิดค้นอย่าง สะดวก รวดเร็ว รวมถึงการจัดทำรายงาน ตลอดจนการจัดทำผลลัพธ์ของข้อมูลให้สามารถค้นหาลได้อย่างมี ประสิทธิภาพ

ครรชิต มาลัยวงศ์ (๒๕๔๗ : ๒๐) กล่าวว่า เทคโนโลยีสารสนเทศ ประกอบด้วยเทคโนโลยีสำคัญ สองสาขา คือ เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์และเทคโนโลยีสื่อสารคมนาคม โดยเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์จะช่วยให้ เราสามารถจัดเก็บบันทึก และประมวลผลข้อมูลได้อย่างรวดเร็วและถูกต้องส่วนเทคโนโลยีสื่อสาร โทรคมนาคม ช่วยให้เราสามารถส่งผลลัพธ์ของการใช้งานคอมพิวเตอร์ไปให้ผู้ใช้ที่อยู่ห่างไกลได้อย่าง รวดเร็วและสะดวก

จากความหมายข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า เทคโนโลยีสารสนเทศ คือ การนำเทคโนโลยีมาใช้ในการ จัดกระทำข้อมูล ประมวลผลข้อมูลอย่างเป็นระเบียบแบบแผน อันน ามาซึ่งข้อมูลสารสนเทศเพื่อนำไปใช้ตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

ประเภทของสื่อใหม่

ประเภทของสื่อใหม่ คือ รูปแบบเนื้อหาแบบดิจิทัลที่พบเห็นในปัจจุบัน และมีแนวโน้มว่าจะมีบทบาทสำคัญมากยิ่งขึ้นในอนาคต โดยสื่อใหม่แต่ละประเภทมีความโดดเด่นและแตกต่างกัน ตามประโยชน์และวัตถุประสงค์ในการใช้สื่อประเภทสื่อใหม่ สามารถสรุปได้ดังนี้

- ๑) เว็บไซต์ (Web site)
- ๒) อินเทอร์เน็ต (Internet)
- ๓) อีเมล (E-mail)
- ๔) เทคโนโลยีสำหรับอุปกรณ์พกพาหรือแพลตฟอร์มเคลื่อนที่ (Mobile Platform)
- ๕) วิดีโอเกม และโลกเสมือนจริง
- ๖) ซีดีรอมมัลติมีเดีย
- ๗) ซอฟต์แวร์
- ๘) บล็อกและวิกิ
- ๙) หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (E-Book)
- ๑๐) ผู้ให้บริการสารสนเทศ
- ๑๑) โทรศัพท์มือถือ
- ๑๒) อุปกรณ์พกพาหรืออุปกรณ์เคลื่อนที่ เช่น โทรศัพท์มือถือ พีดีเอ พอดแคสต์
- ๑๓) นวนิยายแบบข้อความหลายมิติ (Hypertext fiction)

จากนิยามข้างต้น สรุปได้ว่าสื่อใหม่ (New Media) หมายถึง สื่อที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง ทางเทคโนโลยีจากระบบอนาล็อก หรือสื่อดั้งเดิม มาเป็นระบบดิจิทัล ทำหน้าที่ส่งสารได้หลายอย่าง รวมกัน คือ ภาพ เสียง และข้อความไปพร้อมกัน เช่น Internet Website E-Book E-mail เป็นต้น และสามารถตอบสนองความต้องการข้อมูลข่าวสารได้อย่างอิสระมากขึ้น

ประโยชน์ที่ได้จากสื่อใหม่ (New Media)

จากการศึกษางานวิจัยและบทความ ของธิตาพร ชนะชัย (๒๕๕๐) และ ขวัญฤทัย สายประดิษฐ์ (๒๕๕๑: ๕๐-๕๑) สามารถสรุปประโยชน์ที่ได้จากสื่อใหม่ (New Media) ดังต่อไปนี้

- ๑) สามารถทำให้ค้นหาคำตอบในเรื่องบางอย่างได้ โดยการเปิดหัวข้อไว้ ก็จะมีผู้สนใจและมีความรู้แสดงความคิดเห็นไว้มากมาย
- ๒) ช่วยประหยัดเวลาและค่าใช้จ่ายในการบริหารข้อมูล

๓) ช่วยสนับสนุนในการทำ E-Commerce เป็นรูปแบบการค้าบนอินเทอร์เน็ตที่สั่งซื้อสินค้าได้ทันที โดยไม่ต้องใช้ catalog อีกต่อไป

๔) สามารถให้ข้อมูลข่าวสารประชาสัมพันธ์ ไปยังกลุ่มเป้าหมายได้หลากหลายกลุ่มเป้าหมาย เผยแพร่ไปยังกลุ่มเป้าหมายจำนวนมากได้ในระยะเวลาพร้อมๆ กัน

๕) สามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้ทั่วประเทศและทั่วโลก

๖) ไม่ต้องเสียค่าเวลา สถานีวิทยุ สถานีโทรทัศน์ ไม่ต้องจ่ายค่าเนื้อที่ให้นิตยสาร หนังสือพิมพ์ เพราะเมื่อเทียบค่าใช้จ่ายกับสื่อมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ นิตยสาร หนังสือพิมพ์ และ ภาพยนตร์แล้วมีอัตราค่อนข้างจะถูกกว่า

๗) สื่อใหม่ยังเป็นสื่อที่มีความสามารถในการติดต่อ ๒ ทาง จึงทำให้ผู้ใช้สามารถโต้ตอบได้ทันที

สรุปได้ว่าการที่นำสื่อใหม่เข้ามาใช้งานในปัจจุบันนั้นจะทำให้ สามารถเข้าถึงผู้รับสารได้มากขึ้น เปิดกว้างให้กับทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารในการเข้าถึงข้อมูลในรูปแบบต่างๆ ที่ข้อจำกัด ของสื่อแบบเดิมไม่สามารถทำได้ มีความทันสมัยมากขึ้น สามารถโต้ตอบสื่อสารได้แบบ Two - way communication หรือการสื่อสาร ๒ ทางนั่นเอง ไม่ต้องเสียเวลาเดินทาง เรียนรู้ได้ด้วย ตนเองไม่ต้องพึ่งบุคคลอื่น

แนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์

สื่อที่ใช้ในการประชาสัมพันธ์ หมายถึง เครื่องมือหรือตัวกลางที่ใช้ในการนำข่าวสาร เรื่องราว จากองค์กรหรือหน่วยงานไปสู่ประชาชน

สื่ออาจจำแนกได้หลายประเภทหลายหลักเกณฑ์แต่การกำหนดประเภทของสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์ จะต้องคำนึงถึงลักษณะที่เป็นรูปธรรม ลักษณะที่พัฒนาได้ประโยชน์ในปัจจุบันและศักยภาพ เพื่ออนาคต

ประเภทของสื่อที่ใช้เพื่อการประชาสัมพันธ์

โดยทั่วไปมีการแบ่งประเภทของสื่อกันไว้หลายประเภท และหลายหลักเกณฑ์ (criteria) ได้ประมวลสรุปไว้ดังนี้

๑) แบ่งตามวิวัฒนาการ ได้แก่

- สื่อประเพณี (traditional media)
- สื่อมวลชน (mass media)
- สื่อเฉพาะกิจ (specialized media)

๒) แบ่งตามบทบาทหน้าที่ทางสังคม ได้แก่

- สื่อข่าวสาร (information media)
- สื่อการศึกษา (education media)
- สื่อบันเทิง (entertainment media)

๓) แบ่งตามประสาทที่ใช้ในการรับสาร ได้แก่

- สื่อโสต (audio media)
- สื่อทัศน์ (Visual media)
- สื่อโสตทัศน์ (audio-visual media)

๔) แบ่งตามบทบาทหน้าที่ทางเทคนิค (technical functions) ได้แก่

- สื่อถ่ายทอดสาร transmission media)
- สื่อบันทึกสาร (record media)

๕) แบ่งตามเครื่องนำรหัสสาร ได้แก่

- สื่อสิ่งพิมพ์ (print media)
- สื่ออิเล็กทรอนิกส์ (electronic media)
- สื่อบันเทิงเสียงหรือภาพ (film or tape)

สื่อที่ใช้ในการประชาสัมพันธ์สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทคือ

๑) สื่อประชาสัมพันธ์ที่ควบคุมได้ (Controlable Media) ได้แก่

- สื่อสิ่งพิมพ์ (Print Media)
- สื่อบุคคล (Personal Media)
- สื่อโสตทัศน์ (Audio-visual Media)
- สื่อกิจกรรมต่าง ๆ (Activity Media)

๒) สื่อประชาสัมพันธ์ที่ควบคุมไม่ได้ (Uncontrollable Media)

- สื่อมวลชน (Mass Media)

ความสำคัญของสื่อที่ใช้เพื่อการประชาสัมพันธ์ คือ

- ๑) เพื่อการถ่ายทอดหรือบอกข่าวสารให้แก่ประชาชนได้รับทราบ
- ๒) เพื่อให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง
- ๓) เพื่อเป็นการสร้างความนิยมและภาพพจน์ที่ดีขององค์กร

ลักษณะของสื่อประชาสัมพันธ์แต่ละประเภท

สื่อสิ่งพิมพ์ (Print Media)

สื่อประเภทสิ่งพิมพ์ (The Printed Words)

- สื่อเพื่อการสัมพันธ์ภายในหน่วยงาน (House or Home Journal) เป็นหนังสือวารสารสิ่งพิมพ์ที่ใช้สื่อสัมพันธ์ในหน่วยงานให้รู้หรือเข้าใจและแจ่มจ่ายกันเฉพาะภายในหน่วยงาน

- สื่อสัมพันธ์ภายนอกหน่วยงาน (External Publication) เป็นวารสารสิ่งพิมพ์ที่ใช้เพื่อสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานกับบุคคลภายนอกหน่วยงานจัดทำรูปเล่มประณีตใช้ถ้อยคำสำนวนภาษาเป็นทางการกระชับรัดกุมมากกว่าหนังสือสัมพันธ์ภายใน

- สื่อสัมพันธ์แบบผสม (Combination) เป็นการจัดทำสิ่งพิมพ์สื่อสัมพันธ์ในลักษณะผสมใช้อ่านได้ทั้งคนภายในและภายนอกหน่วยงานในเล่มเดียวกัน

การเตรียมสิ่งพิมพ์เพื่อการประชาสัมพันธ์ (Preparation for Publication) ก่อนจะทำสิ่งพิมพ์ควรมีการวางแผนให้เรียบร้อยการวางแผนที่ต้องคำนึงถึงสิ่ง ๓ สิ่งด้วยกันคือวัตถุประสงค์ (Purpose) ผู้อ่าน (Reader) และรูปแบบ (Format) ดังนี้ร่วมกัน

๑) วัตถุประสงค์ (Purpose) ก่อนที่จะทำหนังสือควรจะวางวัตถุประสงค์อย่างรอบคอบเขียนวัตถุประสงค์และให้ผู้อ่านมีอำนาจอนุมัติและทำงานให้ตรงตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

๒) ผู้อ่าน (Reader) งานสำคัญอันดับแรกคือทำงานให้ได้ตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้และงานนั้นจะเป็นจริงได้ต้องคำนึงถึงผู้อ่านเป็นหลักผู้อ่านจะเป็นผู้ตัดสินผลงานถ้าเขารู้สึกชอบซึ่งกับหนังสือก็ประสบความสำเร็จแต่ถ้าเขาไม่อ่านหนังสือเขาก็จะไม่ชอบซึ่งดังนั้นเราต้องตอบให้ได้ว่านิสัยในการอ่านหนังสือของเขาเป็นอย่างไรตัวอย่างประเภทไหนที่จะดึงดูดความสนใจของเขาจะวางเค้าโครงเรื่องอย่างไรจึงจะเอาชนะใจเขาได้ควรจะเป็นส่วนไหนเป็นต้น

๓) รูปแบบ (Format) มีสิ่งพิมพ์ที่ไม่คำนึงถึงผู้อ่านแล้วก็ไม่อยากที่จะวางรูปแบบควรกำหนดขนาดของหน้าจำนวนหน้ารูปภาพมีการ์ตูนหรือไม่และอื่นๆอีกวิธีหนึ่งที่จะช่วยในการกำหนดรูปแบบคือหาจุดสารที่มีวัตถุประสงค์เหมือนกันและกลุ่มผู้อ่านเดียวกันลองอ่านและวิเคราะห์และลองวางรูปแบบซึ่งในการวางรูปแบบนั้นควรคำนึงถึงงบประมาณและเนื้อหาที่จะให้สื่อสิ่งพิมพ์มีลักษณะต่างๆ คือ **หนังสือรายงานประจำปี** มักจัดทำเป็นรูปเล่มและมีขนาดต่างๆตามความเหมาะสมมีเรื่องราวสำคัญและน่าสนใจขององค์กรเรียกว่า Annual Report **หนังสือรายงานประจำปี** (Imperium Report) ทำเป็นรูปเล่มคล้ายกับหนังสือรายงานประจำปีโดยออกเป็นงวด ๆ เช่น ๓ เดือนหรือ ๖ เดือนต่อครั้งเพื่อรายงานผลการดำเนินงานขององค์กรประจำปีหรือรายงานผลโครงการที่ได้ดำเนินการไปแล้ว **จดหมาย (News**

Letter) มีลักษณะเป็นแผ่นปลิวชนิดหนึ่งเพื่อส่งให้กับกลุ่มลูกค้าที่เป็นเป้าหมายหรือคาดคะเนว่าจะเป็นลูกค้าได้ในอนาคตมีหัวจดหมายที่สวยงามเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตนหรือองค์กร **ป้ายประกาศและโปสเตอร์** เป็นสื่อที่ใช้เพื่อดึงดูดความสนใจของประชาชนที่มีความเด่นและสะดุดตาจัดทำด้วยสีสันสวยงามมีภาพและตัวอักษรชัดเจนอ่านง่ายแม้อยู่ไกล **แผ่นพับ (Folder)** เป็นสื่อสิ่งพิมพ์ที่จัดทำขึ้นเพื่อเผยแพร่ข่าวเกี่ยวกับสินค้าหรือบริการขององค์กร **เอกสารแจก** มักทำเป็นเอกสารที่รวมเป็นเล่ม เพื่อเผยแพร่หรือแจกให้อ่าน และ**สื่อกิจกรรมต่างๆ** ที่จัดในลักษณะกิจกรรมตามวาระหรือโอกาสต่างๆโดยมากจัดในรูปของนิทรรศการการออกร้านงานฉลองการประกวดการแข่งขันประสานงานสถาปนาองค์กรหรือการเปิดให้เข้าชมกิจการในวันสำคัญมีลักษณะเด่น ๓ ประการคือ

- ๑) ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนจำนวนมากมาเข้าร่วมงาน
- ๒) ประชาสัมพันธ์กิจกรรมภายในงานและองค์กรให้เป็นที่รู้จักของประชาชน
- ๓) ประชาชนที่มาร่วมงานได้รับสาระประโยชน์ส่วนองค์กรได้สร้างภาพพจน์ที่ดีในสายตาประชาชนเพิ่มขึ้น

วัตถุประสงค์ของการจัดกิจกรรมเพื่อการประชาสัมพันธ์

- ๑) เพื่อให้การศึกษาทางอ้อมในวิชาการสาขาต่างๆและเหตุการณ์ต่างๆแก่กลุ่มประชาชนเป้าหมาย
- ๒) เพื่อเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลกิจกรรมของสถาบันต่อกลุ่มประชาชนเป้าหมาย
- ๓) เพื่อกระตุ้นแรงเร้ากลุ่มประชาชนเป้าหมายให้ร่วมมือกับสถาบันหรือเปลี่ยนแปลงทัศนคติของกลุ่มประชาชนเป้าหมายที่มีต่อสถาบันไปในทางที่พึงประสงค์
- ๔) เพื่อสร้างความบันเทิงสนุกสนานความพึงพอใจแก่กลุ่มประชาชนเป้าหมาย

สื่อมวลชน

ลักษณะของสื่อมวลชนสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ชนิด คือ

๑) หนังสือพิมพ์ทั้งรายวันและนิตยสารทั้งรายสัปดาห์และรายปักษ์

๒) สื่อกระจายเสียงและแพร่ภาพนอกจากวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์แล้วยังมี

- ภาพยนตร์เป็นสื่อที่ได้จัดทำเป็นรายการภาพยนตร์เพื่อใช้ในการประชาสัมพันธ์
- เคเบิลทีวีเป็นเคเบิลที่มีลักษณะไร้สายต้องติดตั้งเสาอากาศไมโครเวฟเพื่อรับความถี่

ถอดรหัสเป็นการส่งด้วยคลื่นไมโครเวฟ

- ดาวเทียมเป็นการสื่อสารโดยการส่งคลื่นวิทยุโทรทัศน์จากสถานีขึ้นสู่อวกาศและสะท้อนกลับมายังจานรับคลื่นซึ่งจะมีความคมชัดของภาพมาก

- วิดีโอเซ็กซ์เป็นสื่อที่คล้ายกับการส่งสารสนเทศสิ่งพิมพ์ของเทเลเท็กซ์ที่ส่งไปพร้อมกับคลื่นวิทยุโทรทัศน์แต่วิดีโอเซ็กซ์อาศัยสายโทรศัพท์หรือสายเคเบิลเป็นตัวกลางเชื่อมระหว่างสถานีส่งกับผู้รับและมีการโต้ตอบกันได้

บทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนที่มีต่อประชาชน

- ๑) แจ้งข่าวสารความรู้ความเคลื่อนไหวของกิจการหรือหน่วยงานต่าง ๆ
- ๒) เผยแพร่ไปยังประชาชนส่วนใหญ่อย่างกว้างขวาง
- ๓) สิ่งที่เผยแพร่มีการจัดเตรียมอย่างดีไว้ก่อนล่วงหน้า
- ๔) สื่อมวลชนส่งข่าวสารที่สนองความสนใจของกลุ่มประชาชนจำนวนมาก
- ๕) พยายามรักษามาตรฐานหรือคุณภาพการทำงานของสื่อมวลชนประเภทนั้นไว้เพื่อภาพพจน์ที่ดีงามและความเชื่อถือของประชาชน

แนววิธีการใช้สื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์

การหรือซ้ำบ่อยๆ (Repeating) จะช่วยให้เกิดความน่าสนใจเพิ่มขึ้นคงทนถาวรมากขึ้นเหมือนการตอกย้ำหัวตะปูงัดตีดแน่นแม่นยำแต่การใช้วิธีการนี้ควรระวังว่าถ้าบ่อยๆและกระทำต่อเนื่องกันนานอาจถึงจุดอิ่มตัวขึ้นได้ถ้าเมื่อใดถึงจุดอิ่มตัวผลจะลดลงทันทีเพราะผู้รับจะเริ่มเบื่อหน่ายให้โอกาสผู้รับมีส่วนร่วม (Participation) เช่นในรายการโทรทัศน์ที่ให้ผู้ชมเข้าร่วมรายการด้วยจะมีอิทธิพลดึงดูดความสนใจได้ดีกว่าที่ผู้จัดรายการจะให้อะไรอย่างเดียวกการให้ผู้รับมีส่วนร่วมนั้นสามารถทำได้ทั้งรายการบันเทิงและรายการที่ให้ความรู้

หลักการพิจารณาเลือกใช้เพื่อการประชาสัมพันธ์

เนื่องจากสิ่งที่ใช้ในการประชาสัมพันธ์มีอยู่มากมายหลายชนิดด้วยกันฉะนั้นผู้ที่ตัดสินใจเลือกสื่ออะไรมาใช้จะต้องพิจารณาให้รอบคอบเสียก่อนว่าจะเหมาะสมและช่วยให้บรรลุเป้าหมายหรือไม่การพิจารณาเลือกสื่อมาใช้นั้นควรคำนึงถึงลักษณะของสื่อที่แตกต่างกันดังนี้

๑. ด้านเนื้อที่-เวลา (Space-Time) สิ่งพิมพ์รูปภาพเป็นสื่อที่คำนึงถึงเฉพาะด้าน “เนื้อที่การพูดทางโทรศัพท์วิทยุคำนึงเฉพาะด้านเวลา” ส่วนการติดต่อธรรมดาโทรทัศน์และภาพยนตร์นั้นคำนึงถึง “เนื้อที่-เวลา”

๒. การมีส่วนร่วมของประชาชนเป้าหมาย (Audience 's participation) หากจะเรียงลำดับสื่อที่ประชาชนเป้าหมายได้มีส่วนร่วมมากที่สุดไปยังน้อยที่สุดสามารถเรียงได้ดังนี้การสนทนาระหว่างบุคคลกลุ่มอภิปรายการประชุมที่ไม่เป็นทางการโทรศัพท์การประชุมที่เป็นทางการภาพยนตร์เสียงในฟิล์มโทรทัศน์วิทยุกระจายเสียงโทรเลขจดหมายโต้ตอบระหว่างบุคคล (ทั้งส่วนตัวและถึงราชการ) จดหมายติดต่อกวไป (จดหมายราชการหรือที่มีรูปแบบเป็นทางการ) หนังสือพิมพ์ใบประกาศและภาพโฆษณาในนิตยสารหนังสือ

๓. ด้านความเร็ว (Speed) สื่อที่มีความเร็วมากที่สุดคือ วิทยุและโทรทัศน์ และสื่อที่ช้าที่สุดคือ หนังสือ ลักษณะเหล่านี้อาจกล่าวได้ว่า หากเป็นการติดต่อเผยแพร่ข่าวความเคลื่อนไหวก็ต้องอาศัยความเร็วสูง แต่หากข่าวสารใดที่ต้องการให้ประชาชนเป้าหมายได้ศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียดก็ต้องใช้สื่อที่มีความเร็วต่ำ

๔. ด้านความคงทน (Permanence) หนังสือจัดได้ว่าเป็นสื่อที่มีความคงทนถาวรมากกว่าสื่อใด ๆ วิทยุและโทรทัศน์จัดเป็นสื่อที่มีความคงทนน้อยที่สุด

สรุปแล้วการเลือกใช้สื่อแต่ละประเภทนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายด้านทั้งความเหมาะสมของ สื่อกับกิจกรรมหรือโครงการ งบประมาณ กลุ่มเป้าหมาย ซึ่งแต่ละสื่อจะมีเอกลักษณ์เฉพาะเหมาะ กับงานอยู่แล้วเปรียบเทียบกับข้อดี ข้อเสีย ของแต่ละรูปแบบของสื่อ

แนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตสื่อ

การวางแผนการผลิตสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์คือการจัดลำดับขั้นตอนในการผลิตสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์ให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์นโยบายและเป้าหมายที่กำหนดไว้ก่อนลงมือปฏิบัติการผลิตทั้งในรูปการกำหนดเนื้อหาระยะเวลากำลังผู้ผลิตวัสดุอุปกรณ์การผลิตตลอดถึงงบประมาณในกาผลิตทั้งนี้เพื่อการผลิตสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์นั้นๆเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและให้ผลผลิตคุ้มค่าการผลิตทั้งด้านการลงทุนลงแรงและการนำเผยแพร่ การวางแผนการผลิตสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์มีสิ่งที่จะต้องกำหนด ๕ ประการด้วยกันคือ

๑. กำหนดวัตถุประสงค์ (Objective)
๒. กำหนดกลุ่มชนเป้าหมาย (Target Audience)
๓. กำหนดหัวข้อเรื่อง (Title)
๔. กำหนดระยะเวลา (Timing)
๕. กำหนดงบประมาณ (Budgeting)

๑. วัตถุประสงค์ การกำหนดวัตถุประสงค์ในการผลิตสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์ ได้แก่ การกำหนดหรือระบุความมุ่งหมายที่เด่นชัดไว้ล่วงหน้าว่า

๑) เมื่อผลิตสื่อมันผู้ผลิตจะเกิดความชำนาญในด้านใดด้านหนึ่งเพิ่มขึ้นเช่นการเขียนบทผลิตค่านการถ่ายภาพด้านการใช้เสียงประกอบ

๒) เมื่อผลิตสื่อขึ้นแล้วจะนำไปใช้เพื่อใครอย่างไรและที่ไหนเช่นเพื่อชี้แจงทำความเข้าใจเพื่อการสร้างสรรค์เพื่อการให้ความรู้และเพื่อแก้ข้อขัดแย้งแก่กลุ่มชนของหน่วยงานที่อยู่ในพื้นที่ขอบข่ายของหน่วยงาน

๓) เมื่อผลิตสื่อขึ้นแล้วจะนำไปใช้บริการที่ห่างแคไหนเช่นกำหนดนำสื่อออกเผยแพร่เดือนละครั้งเดือนละสองครั้ง

๔) เมื่อกลุ่มชนเป้าหมายของหน่วยงานได้สัมผัสสื่อนั้นก็เกิดความเข้าใจเกิดความสนุกสนานเกิดความรู้อีกแคไหน

๒. กลุ่มเป้าหมาย การกำหนดเป้าหมายในการผลิตสื่อเพื่อความประชาสัมพันธ์คือการระบุไว้อย่างชัดเจนว่าใครคือกลุ่มเป้าหมายที่จะนำสื่อขึ้นไปเผยแพร่กลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่มมีรายละเอียดอะไรบ้าง เช่น ความรู้ภูมิฐานะทางสังคมและสภาพแวดล้อมทางสังคมต่อไปนี้เป็นลักษณะบางประการของกลุ่มเป้าหมายที่ควรนำมาพิจารณาในการวางแผนผลิตสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์คือขนาดอาชีพและการศึกษาอายุเจตคติและความเชื่อถือของกลุ่มเป้าหมาย

๑) ขนาด หมายถึง จำนวนของกลุ่มเป้าหมายที่จะนำสื่อไปเผยแพร่ว่ามีอย่างน้อยเพียงใด ทั้งนี้เพื่อจะสามารถกำหนดขนาดหรือเนื้อหาของสื่อได้เช่นถ้ากลุ่มเป้าหมายมีจำนวนน้อยอาจใช้สื่อประเภทภาพทัศนหรือแผนภาพแผนภูมิขนาดเล็กๆแต่ถ้ากลุ่มเป้าหมายมีจำนวนมากเช่นนิสิตนักศึกษาทั้งมหาวิทยาลัยอาจใช้วีดิทัศน์หรือสื่อประสมที่สามารถชมได้หลายคน

๒) อาชีพและการศึกษา หมายถึง ความแตกต่างของอาชีพและการศึกษาของกลุ่มเป้าหมายที่จะนำมาวางแผนในการผลิตสื่อด้วยการจัดเนื้อเรื่องลำดับเรื่องตลอดถึงความยากง่ายของเรื่องให้สอดคล้องกัน

๓) อายุ หมายถึง การนำอายุของกลุ่มเป้าหมายมาวางแผนทึในการผลิตสื่อ

๔) เพศ หมายถึง การวางแผนการผลิตสื่อให้สัมพันธ์กับเพศของกลุ่มเป้าหมายความแตกต่างระหว่างเพศมีส่วนก่อให้เกิดอิทธิพลในด้านความรู้สึกนึกคิดความต้องการทางด้านจิตใจที่จะชอบหรือชังรักหรือเกลียดเช่นการผลิตสื่อสำหรับเป้าหมายที่เป็นเพศชายควรเป็นสื่อที่มีรูปแบบลวดลายสีสันฉูดฉาดเสียงประกอบ (ถ้ามี) จะต้องเข้มแข็งและเด็ดขาดในขณะที่มีรูปแบบลวดลายสีสันฉูดฉาดเสียง

ประกอบ (ถ้ามี) จะต้องเข้มแข็งและเด็ดขาดในขณะที่การผลิตสื่อสำหรับกลุ่มเป้าหมายเพศหญิงจะเป็นในลักษณะอ่อนหวานใช้สีสັນที่กลมกลืนกันเสียงประกอบควรมุ่มนวลและสุภาพอ่อนโยน

๕) การรับรู้ที่ต่างกัน หมายถึง ความแตกต่างด้านความรู้ความคุ้นเคยและด้านประสบการณ์นำมาวางแผนในการสื่อการผลิตสื่อเช่นเสียงสัญญาณหวดหรือไซเรนในกลุ่มสังคมหนึ่งรับรู้ว่าการบอกเวลาปฏิบัติและเลิกงานแต่ในกลุ่มสังคมหนึ่งอาจรับรู้ว่าเป็นสัญญาณเตือนภัยหรือให้หลบภัย เป็นต้น

๖) เจตคติ หมายถึง ทำการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับเจตคติของกลุ่มเป้าหมายนำมาวางแผนการผลิตสื่อให้สอดคล้องกับเจตคติเหล่านั้นเช่นผลิตสื่อเผยแพร่แก่ผู้มีเจตคติต่อต้านหน่วยงานจะต้องเป็นสื่อที่สุภาพมีพร้อมทั้งเหตุผลและหลักฐานในขณะที่สื่อสำหรับผู้มีเจตคติที่สนับสนุนหน่วยงานไม่จำเป็นจะต้องมีลักษณะของสื่อเช่นนั้น

๗) ความเชื่อ หมายถึง การนำเอาความเชื่อยึดถือของกลุ่มเป้าหมายมาวางแผนการผลิตสื่อ เช่น กลุ่มเป้าหมายที่ยังมีความเชื่อด้านภูตปิศาจหรือด้านศาสนา ก็ไม่ควรผลิตสื่อที่เป็นไป ในเชิงดูถูกหลอกลวงผีปิศาจและศาสนานั้น

๓. หัวข้อเรื่อง การกำหนดหัวข้อเรื่องในการผลิตสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์ ได้แก่ การตั้งชื่อเรื่องพร้อมด้วยการกำหนดแนวของเรื่องไว้เมื่อตอนวางแผนการผลิตว่าควรจะใช้ชื่อเรื่องอะไรและมีแนวของเรื่องอย่างไรงานผลิตสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์งานด้านสุขภาพทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นสื่อสิ่งพิมพ์หรือสื่อโสตทัศน์มีความจำเป็นจะต้องกำหนดหัวข้อเรื่องและวางแนวของเรื่องไว้ให้แน่นอนว่าจะเน้นการเผยแพร่การชี้แจงหรือเน้นการให้ความรู้แก่กลุ่มเป้าหมายชื่อหรือหัวข้อเรื่องจะต้องมีลักษณะดังนี้

๑) สุภาพ เรียบง่าย หมายถึง ชื่อหัวข้อเรื่องจะต้องเป็นคำพูดที่สุภาพไม่ขัดต่อศีลธรรมและวัฒนธรรมไม่เป็นคำลามกอนาจาร

๒) กะทัดรัด ถูกหลักภาษา หมายถึง ชื่อหัวข้อเรื่องจะต้องไม่เป็นคำเยิ่นเย้อยืดยาวไม่ผิดหลักภาษาและไม่เป็นคำสแลง

๓) ให้ความสนใจ หมายถึง ชื่อหัวข้อเรื่องจะต้องเร้าใจความสนใจชวนติดตามเนื้อเรื่องมีความหลากหลาย

สอดคล้องกับนโยบายของรัฐ หมายถึง ชื่อหัวข้อเรื่องจะต้องไม่ขัดนโยบายของรัฐ ซึ่งรวมถึงไม่ผิดกฎหมายด้วย

๔. ระยะเวลา การกำหนดระยะเวลาในการผลิตสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์ ได้แก่ การหาเวลาและโอกาสที่เหมาะสมเพื่อทำการผลิตสื่อ หากไม่ได้วางแผนเรื่องเวลาไว้ให้เพียงพอสื่อต่างๆ ที่ผลิตขึ้นจะเป็นไปตามรูปแบบ “สุกเอาเผากิน” ซึ่งหากเป็นเช่นนี้จะแก้ตัวเมื่อนำสื่อต่างๆ ออกเผยแพร่แล้วไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากมีเวลาน้อยหรือเร่งรีบเกินไป ย่อมเป็นเรื่องสุวิสัยที่ผู้รับบริการจะเชื่อถือและให้ความเห็นใจเวลาและโอกาสที่เหมาะสม ได้แก่ ไม่ขัดกับฤดูกาล มี จังหวะดี สถานการณ์อำนวย

ฤดูกาล หมายถึง ระยะเวลาที่เหมาะสมกับการผลิตสื่อเช่นในฤดูร้อนภูมิประเทศบางแห่งมีหมอกมีฝุ่นปกคลุมไม่สามารถถ่ายภาพทางอากาศให้เห็นเป้าหมายได้ชัดเจนก็ต้องหาโอกาสหลังฝนตกที่มีท้องฟ้าแจ่มใสสามารถถ่ายภาพได้ชัดเจนหรือไม่นิยมถ่ายภาพยนตร์ในหน้าฝนเพราะอุปกรณ์การถ่ายอาจเปียกชื้นและเสียหายได้

จังหวะ หมายถึง มีบางโอกาสเท่านั้นที่เหมาะสมกับการผลิตสื่อเช่นการถ่ายภาพโรคที่ไม่พบบ่อยในผู้ป่วยถ่ายภาพช่วงที่มีการระบาดของโรค

สถานการณ์ หมายถึง ระยะเวลาที่กำหนดให้ทำการผลิตสื่อเช่นในระหว่างที่เกิดความโศกเศร้าเสียใจเนื่องจากการเจ็บการตายไม่เหมาะสมที่จะใช้เป็นการผลิตสื่อให้ดูสนุกสนานรื่นเริงหรือไม่ไปตั้งฉากถ่ายภาพยนตร์ในสนามรบขณะที่ทหารกำลังต่อสู้กันอยู่ด้วยระเบิดและรถถังเหล่านี้เป็นต้น

๕. งบประมาณ การกำหนดงบประมาณการผลิตสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นที่จะต้องตั้งไว้ในขั้นตอนวางแผนการผลิตสื่อสิ่งสำคัญที่ผู้บริหารผลิตสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์จะต้องตระหนักในการวางแผนตั้งงบประมาณเป็นต้นว่าการตั้งงบประมาณจะต้องทำปีละครั้งถ้าวางแผนผิดพลาดในกรณีที่ตั้งงบประมาณไว้มากกว่าใช้จริงก็ไม่กระทบกระเทือนต่อการผลิตสื่อเท่าใดนักหรืออาจจะกระทบกระเทือนบ้างก็ตอนตั้งงบประมาณในปีต่อไปอาจจะถูกตัดให้น้อยลงก็ได้เพราะตั้งงบประมาณไว้มากเมื่อปีก่อนแต่ก็ใช้ไม่หมดแต่หากเป็นกรณีที่ตั้งงบประมาณไว้ไม่พอก็จะไม่สามารถซื้ออุปกรณ์การผลิตสื่อหรืออุปกรณ์การเผยแพร่สื่อได้อันจะนำผลเสียหายสู่หน่วยงานซึ่งสิ่งที่ผู้บริหารผลิตสื่อเพื่องานประชาสัมพันธ์ควรตระหนักในการตั้งงบประมาณอีกประการหนึ่งคืออุปกรณ์ทั้งเพื่อในการผลิตสื่อและใช้ในการเผยแพร่สื่อทั้งหมดนั้นราคามักจะเพิ่มขึ้นเสมอตามภาวะเศรษฐกิจของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบันดังนั้นการตั้งวงเงินงบประมาณไว้ล่วงหน้าเป็นปีจะต้องระมัดระวัง ด้วยการเพิ่มราคาเผื่อไว้จากราคาในปัจจุบัน ตั้งแต่อัตราร้อยละ ๑๐ - ๒๐

สรุปกระบวนการผลิตสื่อขึ้นต้องคำนึงปัจจัยหลักๆ อยู่ ๕ อย่างด้วยกัน ได้แก่ วัตถุประสงค์ กลุ่มเป้าหมาย หัวข้อเรื่อง ระยะเวลา และงบประมาณ เพียงดูปัจจัยทั้ง ๕ นี้เป็นหลักก็จะสามารถเลือกรูปแบบสื่อที่เหมาะสมกับข้อมูลที่ต้องการประชาสัมพันธ์ได้

แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนาและการสื่อสารเพื่อชุมชน

หน่วยงานต่างๆได้สังเกตเห็นบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารและได้เริ่มศึกษาวิเคราะห์บทบาทดังกล่าวอย่างจริงจังตั้งตัวอย่างเห็นได้จากในปีค. ศ. ๑๙๘๐ คณะกรรมการแม็คไบรต์ได้ทำการวิเคราะห์ถึงบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารไว้ ๘ ประการคือ

๑. การให้ข่าวสาร (Information) หมายถึงการเก็บการรวบรวมการประมวลและการเผยแพร่ข่าวข้อมูลข้อเท็จจริงและข้อคิดเห็นเพื่อจะยังผลให้เกิดความเข้าใจและมีปฏิกิริยาอย่างถูกต้องตามภาวะบุคคลสภาพแวดล้อมสังคมและนำไปสู่การตัดสินใจที่ถูกต้อง

๒. การสังคมประภิตหรือสังคมกรรม (Socialization) ได้แก่ การได้มาซึ่งความรู้ความเข้าใจที่จะทำให้นุคคลดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพในฐานะสมาชิกของสังคมช่วยทำให้เกิดสำนึกในการอยู่ร่วมสังคมกับบุคคลอื่นซึ่งจะนำไปสู่การร่วมมือร่วมใจกันเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม

๓. การกระตุ้นเร้า (Motivation) หมายถึงการส่งเสริมสนับสนุนให้ไปสูเป้าหมายระยะสั้นและระยะยาวของสังคมและกระตุ้นให้คนเกิดความมานะพยายามและตัดสินใจเลือกแนวทางและพฤติกรรมที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่ยินยอมพร้อมใจกันกำหนดไว้แล้ว

๔. การถกเถียงอภิปราย (Debate and Discussion) คือการแลกเปลี่ยนข้อเท็จจริงและข้อคิดเห็นระหว่างฝ่ายต่างๆในสังคมเพื่อก่อให้เกิดความตกลงยินยอมที่มีผลต่อส่วนรวมรวมทั้งการแสวงหาพยานหลักฐานมากระตุ้นให้สาธารณชนสนใจและให้ความร่วมมือในกิจกรรมส่วนรวมไม่ว่าในระดับท้องถิ่นระดับชาติหรือระดับนานาชาติ

๕. การให้การศึกษา (Education) คือการสื่อสารที่เข้ามาช่วยถ่ายทอดวิชาความรู้ทำให้เกิดการพัฒนาสติปัญญาอุปนิสัยทักษะและสมรรถภาพของบุคคลตลอดจนทุกช่วงเวลาของ

๖. การส่งเสริมวัฒนธรรม (Cultural Promotion) หมายถึงการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมเพื่อดำรงรักษาไว้ซึ่งมรดกที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษและการพัฒนาวัฒนธรรมส่งเสริมสติปัญญาและจินตนาการของปัจเจกชนกระตุ้นความต้องการและความคิดสร้างสรรค์เกิดสุนทรียภาพ

๗. การให้ความบันเทิง (Entertainment) คือการถ่ายทอดผลงานทางภาพยนตร์ วิทยุ โทรทัศน์ ดนตรี การละเล่น และศิลปะต่างๆโดยอาศัยเครื่องหมายความสัญลักษณ์เสียงและภาพทั้งนี้เพื่อความสนุกสนานรื่นเริงและการพักผ่อนหย่อนใจ

๘. การบูรณาการ (Integration) คือการให้บุคคลกลุ่มและประชาชนได้รับรู้ข่าวสารที่มีความหลากหลายจำเป็นต่อการเพิ่มพูนความรู้และความเข้าใจซึ่งกันและกันในแง่ของการดำรงชีวิตทัศนคติและความใฝ่ฝันของผู้อื่นในสังคมด้วยจากบทบาทหน้าที่การสื่อสารดังกล่าวได้ถูกนำมาใช้เป็นแนวทางใน

การพัฒนาประเทศในด้านต่างๆจนกระทั่งทุกวันนี้โดยลักษณะหรือรูปแบบการนำเอาการสื่อสารไปใช้นั้นมีความหลากหลายอาทิการสื่อสารเพื่อการพัฒนาการสื่อสารเพื่อผสมผสานกันเพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง เป็นต้น

การพัฒนาสื่อเทคโนโลยีเพื่อการสืบสานภูมิปัญญาแหล่งเรียนรู้

การพัฒนาสื่อเทคโนโลยีเพื่อการสืบสานภูมิปัญญาแหล่งเรียนรู้ชุมชนเป็นเครื่องมือในการทำให้ ศิลปะ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในท้องถิ่น ดำรงอยู่ได้และเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ซึ่งสามารถถูกนำมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ได้ในลักษณะดังนี้

๑. ช่วยให้ศิลปะ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาแหล่งเรียนรู้ รวมทั้งการท่องเที่ยวในชุมชนท้องถิ่น ได้รับการเผยแพร่และช่วยสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง

๒. ช่วยทำนุบำรุงรักษาส่งเสริมและถ่ายทอดศิลปะ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาที่ติงามจากคนรุ่นเก่ามาสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อปลูกฝังให้คนรุ่นใหม่สามารถปฏิบัติงานได้สอดคล้องกับสภาพของชุมชน

๓. ช่วยให้การเปลี่ยนแปลงของศิลปะ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา เป็นไปอย่างเหมาะสมตามเวลา และวิถีชีวิตชุมชนสามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงและป้องกันไม่ให้เกิดศิลปะ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ถูกทำลาย

ตอนที่ ๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนท้องถิ่น แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน ในส่วนของการมีส่วนร่วมของประชาชนมีผู้ให้คำนิยามไว้ดังนี้ เดวิส (Davis, ๑๙๗๗ อ้างถึงใน พวงทอง โยธาใหญ่, ๒๕๔๕, หน้า ๑๕) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องทางจิตใจและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้การกระทำเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้นกับทั้งให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

ยาดาฟ (Yadav, ๑๙๘๐, p. ๘๗ อ้างถึงใน สุวรรณ พิณฑานนท์, ๒๕๔๖, หน้า ๔๖) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่าความร่วมมือของประชาชนด้วยความตั้งใจและ สมัยครใจ โดยไม่ถูกบังคับซึ่งประชาชนจะต้องมีส่วนร่วม ดังนี้

๑. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ตกลงใจ

๒. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผนงานและโครงการพัฒนา

๓. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลแผนและโครงการ

๔. การมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์จากการพัฒนา

เออร์วิน (Erwin ๑๙๗๖, p. ๑๓๘ อ้างถึงในสุวรรณพิณตานนท์, ๒๕๕๖, หน้า ๔) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนหมายถึงกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนาร่วมคิดร่วมตัดสินใจแก้ไขปัญหาของตนเองร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ความรู้และความชำนาญร่วมกับวิทยากรที่เหมาะสมและสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (๒๕๒๗ หน้า ๑๘๓ อ้างถึงในเมตต์เมตต์การุณจิต, ๒๕๔๑, หน้า ๑๒) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมหมายถึงการเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ (Mental and Emotional Involvement) ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม (Group Situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการ (Contribution) ให้บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้นกับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มตั้งกล่าวด้วย

วันชัย วัฒนศัพท์ (๒๕๔๔ หน้า ๒๕-๒๘) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนคือ กระบวนการซึ่งประชาชนหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นเพื่อแสวงหาทางเลือกและการตัดสินใจต่าง ๆ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกันทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจึงควรเข้าร่วมในกระบวนการนี้ตั้งแต่เริ่มจนกระทั่งถึงการติดตามและประเมินผลเพื่อให้เกิดความเข้าใจและการรับรู้เรียนรู้การปรับเปลี่ยนโครงการร่วมกันซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่าย

ดังนั้นอาจสรุปว่าความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนคือกระบวนการที่ประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้องมีโอกาสได้เข้าร่วมในการรับรู้เรียนรู้ทำความเข้าใจร่วมแสดงทัศนะร่วมเสนอปัญหาประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องร่วมคิดแนวทางร่วมแก้ไขปัญหาในกระบวนการตัดสินใจร่วมกระบวนการพัฒนาในฐานะหุ้นส่วนการพัฒนาพร้อมรับประโยชน์จากการพัฒนาและร่วมในการประเมินผล

องค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของประชาชน

โคเฮนและอัฟฮอฟ (Cohen & Uphoff ๑๙๗๗, p. ๖ อ้างถึงในสุทันทวงค์มา, ๒๕๔๔ หน้า ๖) ได้เสนอกรอบแนวคิดเบื้องต้นในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทว่ามี ๓ มิติและ ๒ บริบทซึ่งรายละเอียดดังนี้

๑. มิติ (Dimensions) มี ๓ มิติคือ

๑.๑ มีส่วนร่วมอะไรบ้าง ซึ่งแบ่งเป็นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจการมีส่วนร่วมในการดำเนินการโดยทางใดทางหนึ่ง (เช่น สนับสนุนทรัพยากรต่าง ๆ การบริหารกิจการหรือการประสานงาน) การมีส่วนร่วมได้ผลประโยชน์และการมีส่วนร่วมในการประเมินผลการดำเนินงาน

๑.๒ มีส่วนร่วมกับใครบ้าง ได้แก่ มีส่วนร่วมกับชาวบ้านผู้นำชุมชนเจ้าหน้าที่ทางราชการ นักพัฒนาเอกชน ทั้งนี้ให้พิจารณาถึงคุณลักษณะของผู้เข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องเพศสถานภาพครอบครัว อาชีพและรายได้

๑.๓ มีส่วนร่วมอย่างไรบ้าง ได้แก่ มีส่วนร่วมโดยสมัครใจหรือถูกบังคับลักษณะรูปแบบของการมีส่วนร่วมโดยผ่านองค์กรประชาชนหรือโดยตรงขนาดของการมีส่วนร่วมผลที่เกิดจากการมีส่วนร่วม นั้นช่วยเพิ่มพลังของประชาชนหรือเป็นแต่เพียงการได้ติดต่อสัมพันธ์กับนักพัฒนาเท่านั้น

๒. บริบท (Contexts) มี ๒ บริบทคือ

๒.๑ ลักษณะของโครงการโดยพิจารณาจากลักษณะของสิ่งนำเข้าว่ามีความซับซ้อนของเทคโนโลยีเพียงใดลักษณะของประโยชน์ที่ได้รับ (ความเร็วซ้ำที่ได้รับประโยชน์) และเงื่อนไขที่ต้องกำหนด เช่น การเข้าถึงการบริหารโครงการความยืดหยุ่นของโครงการ เป็นต้น

๒.๒ สภาพแวดล้อมของกิจกรรมตามโครงการ ได้แก่ ปัจจัยทางประวัติศาสตร์ปัจจัยทางกายภาพและธรรมชาติปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมปัจจัยทางการเมือง เป็นต้น

เสนห์ยโต (๒๕๔๕ หน้า ๓๖๐) ได้จำแนกการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ ๒ ลักษณะที่สำคัญคือ

๑. การมีส่วนร่วมในลักษณะของการให้ความร่วมมือหรือสนับสนุนขอความร่วมมือร่วมใจและการมีส่วนร่วมในการพัฒนาต่าง ๆ โดยการกระจายอำนาจเพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนแต่ละท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างใกล้ชิดและมีคุณค่าและคุณประโยชน์คือ

๑. ๑ ในด้านรูปธรรมหมายถึงการมีส่วนร่วมในความสำเร็จทางด้านพัฒนาด้านวัตถุ อันได้แก่ถนนหนทางคูคลองเพื่อนเก็บน้ำ

๑. ๒ ในด้านนามธรรมหมายถึงความสำเร็จในการพัฒนาจิตใจโดยทำให้ประชาชนเกิดความรักใคร่สมัครสมานสามัคคีรู้จักการทำงานร่วมกันเป็นทีมและยอมรับฟังความเห็นซึ่งกันและกันและสร้างจิตสำนึกว่ามีความสำคัญต่อการสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ท้องถิ่นและก่อให้เกิดความผูกพันรักใคร่หวงแหนท้องถิ่นและชุมชนของตนเอง

๒. การมีส่วนร่วมในลักษณะของกิจกรรมทางการเมืองซึ่งมี ๕ รูปแบบคือ

๒.๑ การเลือกตั้ง (Election)

๒.๒ การมีกิจกรรมเกี่ยวกับพรรคการเมือง (Party Activity)

๒.๓ การเสนอแนวความคเห็นของประชาชน (Public Opinion)

๒.๔ การจัดตั้งกลุ่มผลประโยชน์ (Interrest Group)

๒.๕ การแสดงออกของประชาชน (Direct Action)

ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมจะแบ่งเป็นหลายขั้นตอนแตกต่างกันตามแต่วิธีการมีส่วนร่วมของประชาชนตามที่นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวไว้ ดังต่อไปนี้

โคเฮนและอัพฮอฟ (Cohen & Urhoff ๑๙๗๗, p. ๖ อ้างถึงในสุทัศน์ทวงศ์มา, ๒๕๔๔ หน้า ๗-๙) ได้เสนอขั้นตอนการมีส่วนร่วมไว้ ๔ ขั้นตอนคือ

๑. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นการมีส่วนร่วมที่เป็นการแสดงออกคันความคิดเกี่ยวกับการจัดระบบหรือกำหนดระบบของโครงการเป็นการประเมินปัญหาหรือทางเลือกที่จะสามารถเป็นไปได้ที่จะนำไปปฏิบัติเพื่อการพัฒนาโดยการประเมินสภาพที่เป็นอยู่และสาเหตุของปัญหาซึ่งในขั้นตอนนี้ยังแบ่งย่อยออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่

๑.๑ การมีส่วนร่วมในขั้นต้น (Initial Decision) เป็นการค้นหาความต้องการที่แท้จริงซึ่ง เป็นวิธีการที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมของโครงการ

๑.๒ การมีส่วนร่วมในขั้นเตรียมการ (Ongoing Decision) เป็นการหาโอกาสหรือช่องทางในการแก้ปัญหา รวมทั้งลำดับความสำคัญของโครงการที่จะต้องดำเนินการ

๑.๓ การมีส่วนร่วมในขั้นตอนการตัดสินใจปฏิบัติ (Operation Decision) เป็นการหาบุคลากรเข้ามาปฏิบัติการ ได้แก่ อาสาสมัครผู้ประสานงานหรือกลุ่มที่รวมตัวกันตามประเพณีเช่นกลุ่มสตรีหรือกลุ่มหนุ่มสาวเพื่อที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมโดยการเป็นสมาชิกร่วมดำเนินการคัดเลือกผู้นำและการสร้างพลังอำนาจให้แก่องค์กร

๒. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) เป็นการดำเนินงานตามโครงการและแผนงานและเป็นการก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของกิจกรรมและผลงานที่ปรากฏในขั้นตอนนี้ยังแบ่งออกได้เป็น ๓ ส่วนคือ

๒.๑ การมีส่วนร่วมในการสลายทรัพยากร (Resource Contribution) ได้แก่ การมีส่วนร่วมสละแรงกายการสละเงินการให้วัสดุอุปกรณ์และการให้คำแนะนำซึ่งทรัพยากรเหล่านี้จะช่วยให้ด้วยความเต็มใจ

๒.๒ การมีส่วนร่วมในการบริหารและประสานงาน (Administration and Coordination) จะมีส่วนร่วมโดยวิธีการทางบุคคลเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการการฝึกอบรมผู้ที่เข้าปฏิบัติในโครงการหรือการให้คำปรึกษาในการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการ และเป็นผู้ประสานในโครงการด้วย

๒.๓ การมีส่วนร่วมในการเข้าเป็นผู้ปฏิบัติในโครงการมักพบว่า มีลักษณะเป็นการบังคับให้เข้าในโครงการมากที่สุด การมีส่วนร่วมโดยการบังคับในปฏิบัติจะต่างจากการให้ความร่วมมือ เพราะการบังคับให้ทำนั้น ผลประโยชน์ จะไม่ใช่เป็นสิ่งที่สำคัญแต่ถ้าเป็นการมีส่วนร่วมด้วยความเต็มใจนั้น จะมีการคำนึงถึงผลประโยชน์ที่จะได้นับหลังเกิดการมีส่วนร่วมด้วย

๓. การมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ (Benefits) ยังแบ่งออกได้เป็น ๓ ส่วนคือ

๓.๑ การมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ (Material Benefits) ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการเพิ่มผลผลิตรายได้หรือทรัพย์สิน

๓.๒ การมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ในด้านสังคม (Social Benefits) ได้แก่ ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่สังคมเช่นโรงเรียนสถานที่สาธารณะหรือส่วนกลางของชุมชนเช่นการเพิ่มคุณภาพชีวิตการเกิดระบบน้ำประปา

๓.๓ การมีส่วนร่วมกับผลประโยชน์ในด้านบุคคล (Personal Benefit) ได้แก่ ความนับถือตนเอง (Self-esteem) พลังอำนาจทางการเมือง (Political Power) ความคุ้มค่าของผลประโยชน์ (Sense of Efficacy)

๔. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) หมายถึงการมีส่วนร่วมในการวัดผลและวิเคราะห์ผลของการดำเนินงานรวมทั้งเป็นการค้นหาข้อดีและข้อบกพร่องเพื่อหาแนวทางแก้ไขการทำงานให้มีประสิทธิภาพต่อไปแต่การมีส่วนร่วมในขั้นนี้ส่วนใหญ่บทบาทดังกล่าวจะเป็นของเจ้าหน้าที่ภาครัฐโดยจะเป็นการประเมินผลของงบประมาณที่จัดสรรนั้นนำไปใช้อย่างไรบางกรณีแม้แต่เจ้าหน้าที่เองยังไม่มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนดังกล่าวการมีส่วนร่วมในการประเมินผลนี้จะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพลังงานความคิดของมวลชนที่จะทำให้โครงการพัฒนาหรือสามารถนำประยุกต์ใช้ต่อไป

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน

เบอร์แทรนด์ (Baifrand, ๑๙๕๕, pp. ๑๔๕-๑๔๗ อ้างถึงในพ. จ. ศ. สมชายรัตนภาสกร ๒๕๕๐ หน้า ๑๓) กล่าวถึงปัจจัยทางวัฒนธรรมของประชาชนที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมซึ่งได้แก่ลักษณะส่วนบุคคลต่าง ๆ คือ

๑. อายุ
๒. เพศ
๓. สถานภาพทางสังคม

๔. อาชีพ
๕. การศึกษา
๖. ถิ่นที่อยู่อาศัย
๗. ระยะเวลาที่อยู่ในถิ่น
๘. ปัจจัยอื่น ๆ เช่น การอาศัยในเมืองหรือชานเมืองจำนวนสมาชิกในครอบครัวและลักษณะครอบครัว ค่านิยม และทัศนคติ

การบริหารจัดการกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

สำนักงานปลัดนายกรัฐมนตรี ๒๕๔๘, หน้า ๑๐-๑๒ ได้กล่าวถึงการบริหารจัดการกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนควรวีถีหลัก ๔S คือ

๑. การเริ่มต้นเร็ว (Starting Early) เป็นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องเริ่มต้นระยะแรกมีการให้ข้อมูลกระตุ้นให้เกิดความคิดเห็นและมีการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชนก่อนการตัดสินใจความล้มเหลวของการมีส่วนร่วมของประชาชนในอดีตมักเกิดจากภาครัฐเริ่มกระบวนการมีส่วนร่วมช้าหลังจากการตัดสินใจเรียบร้อยแล้วหรือมีข้อมูลมั่วอื่น ๆ จนเปลี่ยนแปลงไม่ได้หรือหลังจากมีความขัดแย้งเกิดขึ้นอย่างไรก็ตามการทำให้มีการรับฟังความคิดเห็นก่อนตัดสินใจมิได้หมายความว่าก่อนการตัดสินใจไม่กัวันหรือไม่กี่สัปดาห์มีระยะเวลาเป็นปัจจัยหนึ่งที่สะท้อนความจริงจังใจของหน่วยงานของรัฐในกระบวนการมีส่วนร่วมควรมีเวลาเพียงพอในการรับฟังความคิดเห็นอย่างกว้างขวางเพื่อทำให้การตัดสินใจสะท้อนความคิดเห็นของชุมชนนอกจากนี้การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกระบวนการตั้งแต่ต้นมีประโยชน์ช่วยให้ประชาชนมีเวลาคิดถึงทางเลือกหรือแนวทางแก้ปัญหาของชุมชนที่เหมาะสมมากขึ้นและเป็นข้อมูลในการพัฒนาโครงการดังนั้นการบริหารการมีส่วนร่วมที่ดีนั้นควรให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นในการตระหนักถึงปัญหาความจำเป็นของโครงการหรือในขั้นของการหาข้อมูลความจำเป็นของการมีโรงไฟฟ้าหรือที่ทิ้งขยะหรือไม่ก่อนจะถามว่าตั้งที่นี่ได้หรือไม่

๒. การครอบคลุมผู้ที่เกี่ยวข้อง (Stakeholders) หลักการสำคัญของการมีส่วนร่วมอีกประการหนึ่งคือการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ต้องการให้มีประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางผู้ที่ได้รับผลกระทบหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่ายไม่ว่าโดยตรงหรือโดยอ้อมถือว่าเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียควรมีโอกาสเข้าสู่ระบบการมีส่วนร่วมแต่กลุ่มที่ได้รับผลกระทบโดยตรงอาจถือว่าต้องรับฟังข้อมูลหรือปรึกษาหารือเป็นอันดับแรก ๆ หน่วยงานที่รับผิดชอบต้องให้ความสำคัญในการระบุผู้มีส่วนได้ส่วนเสียระมัดระวังมิให้เกิดการผิดกลุ่มเป้าหมายต้องตระหนักว่าประชาชนแต่ละกลุ่มได้รับผลกระทบจากประเด็นการตัดสินใจไม่เท่ากันบ่อยครั้งที่เรามักคิดว่าประชาชนแต่ละกลุ่มเดียวกันทั้งที่ในความจริงผู้ได้รับผลกระทบมี

หลากหลายกลุ่มการบริหารจัดการการมีส่วนร่วมต้องมั่นใจว่ากลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่สำคัญทุกกลุ่มได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมและแต่ละกลุ่มอาจมีรูปแบบการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันเพื่อเอื้ออำนวยให้กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วมได้เช่นกำหนดเวลารับฟังความคิดเห็นที่ชาวบ้านมาร่วมได้หรือการใช้ภาษาถิ่นรวมทั้งการอำนวยความสะดวกให้ชาวบ้านในการเดินทางไปร่วมแสดงความคิดเห็น

๓. ความจริงใจ (Sincuity) การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่มีความละเอียดอ่อนและความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบในการจัดกระบวนการมีส่วนร่วมและประชาชนถือว่าเป็นมิติที่มีความสำคัญในการบริหารการมีส่วนร่วมให้ประสบความสำเร็จหน่วยงานของรัฐที่เป็นเจ้าของโครงการหรือมีอำนาจอนุมัติต้องจัดการกระบวนการอย่างจริงจังเปิดเผยข้อเท็จจริงปราศจากอคติให้เกียรติซึ่งกันและกันมีการสื่อสารสองทางอยู่ตลอดเวลาโดยเฉพาะการให้ข้อมูลที่ถูกต้องและพอเพียงตอบสนองต่อความสงสัยของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียรวมทั้งแจ้งความก้าวหน้าหรือการเปลี่ยนแปลงของโครงการอย่างต่อเนื่องอธิบายกระบวนการต่าง ๆ อย่างชัดเจนลดข้อสงสัยต่าง ๆ ที่อาจก่อให้เกิดข้อพิพาทให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในระยะเริ่มต้นขณะเดียวกันตั้งใจรับฟังข้อมูลและความคิดเห็นและนำไปเป็นข้อมูลสำหรับการตัดสินใจซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานของความน่าเชื่อถือและความไว้วางใจซึ่งกันและกันความไว้วางใจและความน่าเชื่อถือนำมาซึ่งความร่วมมือความเข้าใจและการสื่อสารที่ดีขึ้น

๔. วิธีการที่เหมาะสม (Suitability) หลักการที่สำคัญประการสุดท้ายของการบริหารการมีส่วนร่วมคือการเลือกเทคนิคหรือรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนต้องคำนึงถึงความเหมาะสมโดยพิจารณาจากประเภทและขนาดของโครงการความหลากหลายและลักษณะที่แตกต่างกันของพื้นที่และกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตลอดจนความแตกต่างด้านวัฒนธรรมสังคมและค่านิยมระดับความสนใจของชุมชนในประเด็นหรือโครงการความสามารถและความพร้อมรวมทั้งข้อจำกัดของหน่วยงานที่รับผิดชอบในการจัดกระบวนการมีส่วนร่วมเช่นระยะเวลาบุคลากรและงบประมาณความสำเร็จของการมีส่วนร่วมอยู่ที่ความสามารถในการวิเคราะห์ประกอบไปด้วยกระบวนการย่อยหลายรูปแบบทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการนอกจากนั้นต้องตระหนักว่าการให้ข้อมูลข่าวสารและข้อเท็จจริงเป็นองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ของการปรึกษาหารือที่มีประสิทธิผล

แนวทางการจัดการการมีส่วนร่วมของประชาชน

สมลักษณ์ไชยเสรีรัฐ (๒๕๔๙, หน้า ๑๔๒-๑๔๙ อ้างถึงในวิระที่ตยหาญปริพพธรรณและคณะ ๒๕๕๑, หน้า ๑๑-๑๕) ให้แบ่งแนวทางการจัดการการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็น ๓ ครั้งหลักคือขั้นประชาชน (Public) ต้นการมีส่วนร่วม (Participation) และด้านภาครัฐโดยการมีส่วนร่วม (Participation) มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้ประชาชนที่เป็นบุคคลหรือคณะบุคคลเข้ามามีส่วนร่วมใน

ขั้นตอนต่าง ๆ ในการดำเนินการพัฒนาช่วยเหลือสนับสนุนทำประโยชน์ในเรื่องต่าง ๆ หรือกิจกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่ร่วมคือร่วมตัดสินใจร่วมดำเนินการร่วมรับผลประโยชน์และร่วม ประเมินผลเพื่อให้เกิดการยอมรับ และก่อให้เกิดผลประโยชน์สูงสุดกันทุกฝ่ายดังนี้

๑. การรับรู้ (Perception) ต้องสร้างสำนึกให้ทั้งภาครัฐและประชาชนมีความตระหนักการรับรู้ การยอมรับในสิทธิหน้าที่และส่วนร่วมของทุกกลุ่มทุกฝ่ายโดยภาครัฐนั้นเจ้าหน้าที่ของรัฐจะต้องสร้าง สำนึกใหม่ว่ากิจการที่ตนรับผิดชอบไม่ใช่ “รัฐกิจ” หรือ “กิจการของรัฐ” ที่ตนเท่านั้นมีสิทธิตัดสินใจแต่ เป็นสาธารณกิจที่สาธารณชนชอบที่จะมีส่วนร่วมในการคิดร่วมกระทำหรือตรวจสอบหากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ไม่ปรับทัศนคติให้ได้เช่นนี้ก็จะต้องเผชิญกับสภาวะที่อาจเกิดข้อขัดแย้งกับประชาชนกลุ่มที่ต้องการมีส่วนร่วม ได้ส่วนภาคประชาชนการตระหนักการรับรู้และยอมรับในสิทธิและหน้าที่ตลอดจนการมีส่วนร่วม นั้น ต้องเข้าใจว่าตนและผู้อื่นต่างก็มีสิทธิหน้าที่และส่วนร่วมเสมอกันตามหลักการเท่าเทียมกันดังนั้นผู้ที่ เกี่ยวข้องทุกฝ่ายต้องยอมรับการ “ รอมชอม ” และ “ ประสานประโยชน์ ” มิฉะนั้นความแตกต่างใน ผลประโยชน์และจุดยืนจะนำไปสู่ความขัดแย้งและความรุนแรงในที่สุด

๒. ทัศนคติ (Attitude) ต้องสร้างความเข้าใจและปรับทัศนคติของบุคลากรภาครัฐและภาค ประชาชนทั้งสองฝ่ายให้มีทัศนคติที่ดีต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนกล่าวคือภาครัฐจะต้องเห็นการมีส่วนร่วม ของประชาชนเป็นเรื่องที่ต้องส่งเสริมเพื่อประโยชน์หลายประการอาทิเพื่อการได้ข้อมูลข้อเท็จจริงและ ความคิดที่หลากหลายรวมทั้งบุคลากรภาครัฐผู้รับผิดชอบด้านการมีส่วนร่วมจะต้องมีทัศนคติที่ดีต่อ ประชาชนและต่อกระบวนการมีส่วนร่วมมีการปรับปรุงบทบาทและค่านิยมตลอดจนต้องมีความอดทนใน การทำงานกับประชาชนเพราะการมีส่วนร่วมต้องใช้ระยะเวลายาวนานต้องทำอย่างต่อเนื่องและมีความ จริงใจต่อประชาชนในขณะเดียวกันภาคประชาชนเองก็ควรมีท่าทีที่เข้าใจความสำคัญของการมีส่วนร่วม ของประชาชนและจะต้องมีทัศนคติที่ดีต่อกระบวนการมีส่วนร่วมและต่อเจ้าหน้าที่เช่นเดียวกันก่อให้เกิด ความสัมพันธ์อันดีระหว่างประชาชนและเจ้าหน้าที่ทำให้เกิดความไว้วางใจซึ่งกันและกันมากขึ้นส่งผลให้ กิจกรรมการมีส่วนร่วมบรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพดังนั้นหากทั้งสองฝ่ายต่างมีทัศนคติที่ดีต่อ การมีส่วนร่วมและต่อกันแล้วความร่วมมือ “ ประชากรรัฐ ” ก็จะสามารถพัฒนาได้ดียิ่งขึ้น

๓. การเป็นตัวแทน (Esrepresentation) การสรรหาและคัดเลือกตัวแทนจะต้องคำนึงถึงประชาชน ทุกกลุ่มทุกฝ่ายเพื่อให้ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ที่หลากหลายทุกกลุ่มนั้นมีตัวแทนเข้าไปร่วมควยจะได้ ประสานผลประโยชน์กันจนลงตัวและเกิดความเป็นธรรมขึ้นรวมทั้งควรคำนึงถึงคุณสมบัติของตัวแทนที่ ต้องการด้วยโดยพิจารณาจากคุณสมบัติในด้านต่าง ๆ เช่นทักษะและความสามารถที่ความสอดคล้องของ เทคโนโลยี วัตถุประสงค์ ค่านิยม และวัฒนธรรมองค์กรความเชื่อมั่น เป็นต้น นอกจากนี้ กลุ่มที่เป็น

ตัวแทนจะต้องมีความน่าเชื่อถือจากกลุ่มทั้งหลายหรือผู้มี ส่วนได้เสียและมีปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ ต้องตระหนักถึง คือสมาชิกที่เป็นตัวแทนต้องมี ความรู้สึกที่จะต้องอาศัยซึ่งกันและกัน

๔. ความเชื่อมั่นและไว้วางใจ (Trust) การมีส่วนร่วมนั้นต้องสร้างให้สมาชิกมีความเข้าใจและมีความจริงใจในการเข้าร่วมสิ่งที่จะได้ตามมาคือความเชื่อมั่นและไว้วางใจ (Trust) ในองค์กรโดยการสร้างความเชื่อมั่นและไว้วางใจกันนั้นต้องแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนกำหนดให้เป็นรูปธรรมและเป็นวัฒนธรรมขององค์กรซึ่งการสร้างเชื่อถือศรัทธาความไว้วางใจกันและกันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้ กระบวนการมีส่วนร่วมประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวความเชื่อถือไว้วางใจอาจทำได้คือการแลกเปลี่ยน ข้อมูลข่าวสารการดำเนินกิจกรรมการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องและนำเสนอข้อมูลข้อเท็จจริงอย่างตรงไปตรงมาครบถ้วนรวมทั้งต้องมีการติดต่อระหว่างสมาชิกอย่างสม่ำเสมอบ่อยครั้งและทำอย่างตั้งใจทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการภายในองค์กรซึ่งเป็นสิ่งที่จะทำให้เกิดความสำเร็จในการสร้างและดำรงไว้ซึ่งความเชื่อมั่นและความไว้วางใจการร่วมมือซึ่งกันและกัน

๕. การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร (Information-sharing) สร้างกลไกเพื่อการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเนื่องจากการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ทำให้ข้อมูลข่าวสารทั้งด้านที่เป็นข้อเท็จจริงและคนที่ เป็นความคิดความรู้สึกความคาดหวังได้ถูกแสดงออกมาอย่างหลากหลายมุมมองและสมบูรณ์ครบถ้วนมากขึ้นซึ่งจะทำให้การวินิจฉัยปัญหาและการเสนอทางเลือกในการแก้ไขปัญหาที่หลากหลายและตรงกับความต้องการมากขึ้นผลที่ตามมาคือทำให้การตัดสินใจในการกำหนดนโยบายและการวางแผนดำเนินไปได้อย่างรอบรู้รอบคอบและรอบด้านยิ่งขึ้นโดยที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้นจำเป็นที่จะต้องมีความรู้และมีข้อมูลข่าวสารเพียงพอในนโยบายที่ตนต้องการมีส่วนร่วมข้อมูลข่าวสารเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วมักจะเป็นของหน่วยงานที่เป็นผู้ริเริ่มนโยบายบางส่วนเกิดจากการศึกษาของนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนดังนั้นประชาชนที่สนใจการมีส่วนร่วมกับนโยบายใดอาจไปขอความร่วมมือและข้อมูลจากบุคคลและองค์กรเหล่านั้น

๖. ฉันทามติ (Consensus) การมีส่วนร่วมเป็นการสร้างฉันทามติโดยการให้ประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนเข้าร่วมในการหาวิธีแก้ไขปัญหายุ่ยากซับซ้อนร่วมกันหาทางออกสำหรับการแก้ไขปัญหาต่างๆในทางสันติเป็นที่ยอมรับหรือเป็นฉันทามติของประชาสังคมซึ่งทุกคนยินยอมเห็นพ้องต้องกันในทุก ๆ ขั้นตอนของกระบวนการมีส่วนร่วมโดยเสาหลักของการมีส่วนร่วมที่ดีก็คือการที่ประชาชนสามารถที่จะร่วมมือกันลดความขัดแย้งสร้างข้อตกลงที่มั่นคงยืนยาว การยอมรับระหว่างกลุ่มและหาข้อสรุปร่วมกันได้ทุกฝ่าย แม้ว่าอาจจะมีความเห็นที่แตกต่างกันก็ตาม ก็ต้องสามารถที่จะปรับความเห็นที่ต่างกันได้ โดยการเจรจาหาข้อยุติที่ทุกฝ่ายยอมรับกันได้ อย่างสันติวิธี เพื่อนำไปสู่ข้อสรุปที่เห็นพ้องหรือฉันทามติร่วมกันได้ทุกฝ่าย

๗. การมีปฏิสัมพันธ์ (Interaction) องค์การการมีส่วนร่วมต้องสร้างให้เกิดการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในองค์กรคือจะต้องจัดกิจกรรมที่ทำให้มีการพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารความคิดเห็นของกันและกันเป็นการสื่อสารแบบ ๒ ทาง (Two Ways Communication) ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ีระหว่างกันซึ่งจะนำไปสู่การลดอกคิตที่มีต่อกันและเกิดความเข้าใจที่ดีขึ้นระหว่างผู้ที่เข้าร่วมสิ่งเหล่านี้จำเป็นว่าเป็นกลไกที่จะช่วยป้องกันความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นหรือกรณีที่มีความขัดแย้งเกิดขึ้นแล้วก็จะเป็นกลไกที่ช่วยบรรเทาความขัดแย้งให้ลดระดับความรุนแรงลงได้ซึ่งการมีปฏิสัมพันธ์ในกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนก็เพื่อที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้นและรับการสนับสนุนจากสาธารณชนซึ่งเป้าหมายของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนก็คือการให้ข้อมูลต่อสาธารณชนและให้สาธารณชนแสดงความคิดเห็นต่อโครงการที่นำเสนอหรือนโยบายรัฐรวมทั้งมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเพื่อหาทางออกที่ดีที่สุดที่ดีสำหรับทุก ๆ คน

๘. ความประสงค์หรือความมุ่งหมาย (Purpose) ต้องกำหนดความประสงค์หรือความมุ่งหมายในการมีส่วนร่วมไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นไปเพื่ออะไรผู้เข้าร่วมจะได้ตัดสินใจถูกว่าควรเข้าร่วมหรือไม่การมีความมุ่งหมายที่ต้องการบรรลุชัดเจนจะนำทางให้สมาชิกผู้เข้าร่วมได้เข้าใจตรงกันและเดินไปในทิศทางเดียวกันซึ่งจะสะท้อนให้เห็นความเป็นเอกภาพทางความคิดเห็นเอกภาพในการดำเนินกิจกรรมและความเข้มแข็งขององค์กรนอกจากนี้การมีส่วนร่วมต้องมีกิจกรรมเป้าหมายในการให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมต้องระบุลักษณะของกิจกรรมว่ามีรูปแบบและลักษณะอย่างไรเพื่อที่ประชาชนจะได้ตัดสินใจว่าควรเข้าร่วมหรือไม่รวมทั้งขั้นตอนของกิจกรรมจะต้องระบุว่าในกิจกรรมแต่ละอย่างมีขั้นตอนและประชาชนสามารถเข้าร่วมในขั้นตอนใดบ้าง

๙. การประเมินผล (-ppraisal) ต้องมีระบบการประเมินผลเนื่องจากการประเมินผลเป็นขั้นตอนหนึ่งในกระบวนการมีส่วนร่วมและถือเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งของผู้บริหารในการบริหารทรัพยากรบุคคลให้เกิดประโยชน์สูงสุดองค์กรใดที่มีการประเมินผลการปฏิบัติงานที่เป็นธรรมโปร่งใสและซจัดทัศนคติส่วนตัวออกได้มากที่สุดถือว่าองค์กรนั้นใช้เครื่องมือนี้ได้อย่างได้ผลและเกิดประโยชน์ในทำนองเดียวกับการประเมินผลการปฏิบัติงานของบุคลากรในองค์กรย่อมส่งผลถึงประสิทธิภาพและประสิทธิผลขององค์กรได้เช่นเดียวกันซึ่งผลของกระบวนการประเมินผลก็จะกลายเป็นปัจจัยนำเข้าไปในกระบวนการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการวางแผนเพื่อนำปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นในทางปฏิบัติมาปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาผลการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนในการประเมินผลงาน (Performance Appraisal) จึงต้องเริ่มตั้งแต่การเข้าร่วมควบคุม ร่วมติดตาม ร่วมประเมินผลร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่จัดทำไว้ทั้ง โดยเอกชนและรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

๑๐. ความโปร่งใส (Transparency) ปรับปรุงกลไกการทำงานขององค์กรการมีส่วนร่วมให้มีความโปร่งใสเนื่องจากการมีส่วนร่วมนั้นเป็นกระบวนการที่ทำให้ประชาชนมีโอกาสตรวจสอบการใช้ดุลยพินิจสำหรับการตัดสินใจของรัฐบาลและหน่วยงานของรัฐซึ่งจะก่อให้เกิดความโปร่งใสในการดำเนินการลดการทุจริตและข้อผิดพลาดของนโยบายแผนโครงการลงได้โดยการสร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกันของคนในองค์กรซึ่งความโปร่งใสเป็นองค์ประกอบหนึ่งของการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดีประกอบด้วยความไว้วางใจการเปิดเผยข้อมูลการเข้าถึงข้อมูลและกระบวนการตรวจสอบ

๑๑. ความเป็นอิสระ (Independence) องค์กรการมีส่วนร่วมจะต้องมีความเป็นประชาธิปไตยโดยการให้เกียรติยอมรับความคิดเห็นของกันและกันสมาชิกทุกคนในองค์กรมีอิสระทางความคิดการที่สมาชิกมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นและตัดสินใจจะเป็นปัจจัยให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกันซึ่งหลักการและเงื่อนไขสำคัญของการมีส่วนร่วมประการหนึ่งคือความเป็นอิสระหรือความสมัครใจที่จะเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมการบังคับไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของการคุกคามการระดมและการว่าจ้างไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม

๑๒. ก้าวไปข้างหน้าอย่างต่อเนื่อง (Cuward-doing) องค์กรการมีส่วนร่วมต้องเปิดโอกาสประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอเนื่องจากการมีส่วนร่วมของประชาชนทำให้เกิดประสบการณ์การเรียนรู้ใหม่ความคิดใหม่ที่ท้าทายอย่างต่อเนื่องดังนั้นเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนที่ก้าวไปข้างหน้าอย่างต่อเนื่องภาครัฐจะต้องเตรียมประชาชนให้มีความพร้อมและเห็นประโยชน์ของการมีส่วนร่วมด้วยการให้ความรู้และการสร้างความเข้าใจในบทบาทของการมีส่วนร่วมภาคประชาชนรวมทั้งมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่องโดยความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกจะเป็นตัวกำหนดที่สำคัญที่จะทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นไปอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอและการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างต่อเนื่องจะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะบ่งบอกถึงความเข้มแข็งของการมีส่วนร่วมรวมทั้งจะทำให้เกิดความมั่นใจได้ว่าการเปลี่ยนแปลงจะเป็นไปในทิศทางที่พึงปรารถนาก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชนและสังคม

๑๓. เครือข่าย (Network) ส่งเสริมให้มีการผนึกกำลังร่วมกันของทั้งภาครัฐและภาคประชาชนในลักษณะเครือข่ายคือการทำที่ต้องมาราคความเข้าใจกันมาผนึกกำลังกันเป็นหนึ่งเดียวที่สำคัญต้องเป็นไปเพื่อสร้างผลประโยชน์ในเชิงการทำงานร่วมในรูปกิจกรรมโครงการแผนงานที่จะต้องอาศัยความร่วมมือกันต้องนึกกำลังขอความร่วมมือหรืออาศัยการทำกิจกรรมร่วมมือกันหลายองค์กร ซึ่งเครือข่ายความร่วมมือจะต้องเกิดขึ้นจากวิสัยทัศน์ของสมาชิก ผู้บริหาร และบุคคลในชุมชนเป็นหลัก โดยเครือข่ายความร่วมมือนั้นจำเป็นต้องให้มีตัวแทนของประชาชนมา พบปะพูดคุยเพื่อก่อตัวและกล่าวถึงวัตถุประสงค์ร่วมกัน ดังนั้นเครือข่ายการมีส่วนร่วมจึงเป็น กระบวนการเชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่มหรือเชื่อมโยงองค์กรการมีส่วนร่วมกับ

สมาชิก ประชาชนและ กลุ่ม/ องค์กรต่าง ๆ ในชุมชนเข้าด้วยกัน โดยมีรูปแบบความสัมพันธ์การมีส่วนร่วมในแนวราบของ องค์กรการมีส่วนร่วมและชุมชน รวมทั้งเป็นกระบวนการส่งเสริมสนับสนุนประชาชนให้สามารถพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยอาศัยเครือข่ายการมีส่วนร่วมในการทำงานของคนในชุมชน เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาของคนและปัญหาส่วนรวมในชุมชน ซึ่งการดำเนินงานของเครือข่ายจะนำไปสู่ การพัฒนาการมีส่วนร่วมที่ยั่งยืนได้ในที่สุด

ตอนที่ ๓ แนวคิดเกี่ยวกับการสืบสานภูมิปัญญาแหล่งเรียนรู้

ความหมายและความสำคัญของภูมิปัญญา

ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จาก ประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และ สิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้มีพัฒนาการสืบสานกันมา (เอกวิทย์ ณ ถลาง. ๒๕๔๐ : ๔๒)

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง พื้นเพรากฐานขององค์ความรู้ของชาวบ้าน ได้แบ่งภูมิปัญญา เป็น ๒ ลักษณะ คือ ๑) ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย รวมถึงคุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน ๒) ลักษณะที่เป็นรูปแบบ เป็นเรื่องเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปดนตรี สุขภาพและอื่นๆ (เสรี พงศ์พิศ.๒๕๒๙ : ๑๔๕)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบทอดกันมา ทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ของตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรอบรู้สะสมเหล่านี้รวมเรียกว่า ภูมิปัญญา (ธวัช ปุณโณทก. ๒๕๓๑ : ๔๐)

ภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ ความเชื่อ ความรู้ที่มีทั้งสติและปัญญา อันเป็นเครื่องชี้แนะผู้คนในสังคมและชุมชน (ก่อนที่ความรู้และภูมิปัญญาสมัยใหม่จะเข้ามา) ว่าการใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวรกับป่า กับภูเขา น้ำ ไฟ (อำนาจเหนือธรรมชาติ) กับหญ้า สัตว์ แมลง ผู้เป็นเพื่อนร่วมโลกนั้นสามารถทำได้อย่างไร โดยได้แบ่งระดับภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็น ๒ ระดับ คือ ๑) ภูมิปัญญาชาวบ้านในระดับ “สามัญสำนึก” ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายแต่เป็น “วัฒนธรรม” ความรู้ในการทำการผลิต เทคนิคการเพาะปลูก (ทำนา, ทำไร่, ระบบเหมืองฝาย) การจับสัตว์ การหาอาหาร ๒) ภูมิปัญญาชาวบ้านในระดับความเชื่อที่ปรากฏในตำนาน ปรัมปรา นิยายพื้นบ้าน สุภาษิต คำคม ดนตรี การขับร้องศิลปะ พิธีกรรม ฯลฯ (ฉลาดชาย รมิตานนท์. ๒๕๓๗ : ๒)

ภูมิปัญญา เกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมด ในทุกสาขาวิชาไม่แยกเป็นวิชาต่างๆ ฉะนั้น วิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่ การศึกษา วัฒนธรรม มันจะผสมผสานกลมกลืน เชื่อมโยงกันไปหมด (ประเวศ วะสี. ๒๕๓๐:๗)

ภูมิปัญญา (Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หมายถึง พื้นเพรากฐานของความรู้ชาวบ้าน หรือความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้จาก ประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบด้วยตนเอง หรือทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ สัมผัสที่สืบทอดกันมา และภูมิปัญญาเป็นรากฐานการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน (ปรีชา อุยตระกูล และนฤมล ปิยวิทย์. ๒๕๔๕ : ๙-๑๐)

ทรงพล เจตนาวณิชย์ (๒๕๔๗ : ๓๓) กล่าวว่า ภูมิปัญญา สะท้อนถึงกระบวนการทัศน วิถีคิด ทัศนคติ การให้ความหมาย การให้คุณค่าต่อฐานทรัพยากรที่ชาวบ้านได้พึ่งพิงอิงอาศัยอยู่ และได้แปลงมาสู่รูปธรรม ของการจัดระบบความสัมพันธ์ในวิถีชีวิตของเขา ในการกิน การอยู่ ซึ่งอาจแตกต่างจากคนภายนอก

เอกวิทย์ ณ ถลาง (๒๕๔๗ : ๗) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะและมีธรรมชาติที่แตกต่าง อย่างสิ้นเชิงกับองค์ความรู้ที่เป็นสากล กล่าวคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องของการก่อกำเนิด สังคม ปรับเปลี่ยนตามเหตุปัจจัย อยู่ในจิตใจ ระบบคิด พฤติกรรมความเคยชินและความสันทัดจัดเจนที่เรียกเป็น องค์กรรวมว่าวัฒนธรรมของชาวบ้าน โดยชาวบ้าน เพื่อชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการทดสอบในชีวิต จริง ผ่านกาลเวลา สถานการณ์ และบริบททางเศรษฐกิจสังคมที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่เป็นนิจ จึงเป็น ธรรมดาที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายสิ่งหลายอย่างย่อมตกสมัยไปแล้ว ทว่าพร้อมกันนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีก หลายสิ่งยังคงอยู่แต่มีการปรับใช้ตามสถานการณ์แล้วองงามเติบโตต่อไป

ภูมิปัญญาชาวบ้าน ประกอบด้วย ความรู้สำคัญ ๓ ประการ คือ (ปกรณ จรุงสูงเนิน. ๒๕๒๖ : ๖)

๑) ความรู้ที่รับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยเป็นความรู้ที่ขจัดความรู้สึกเห็นแก่ตัว หรือตัว ใดตัวมัน แล้วก่อให้เกิดความรู้สึกที่จะยึดเหนี่ยวความเป็นชุมชนให้ร่วมกันแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

๒) ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการชุมชนเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ อย่างเป็นพลังและ ประสิทธิภาพสูงขึ้นโดยเป็นความรู้เกี่ยวกับการกำหนด จัดองค์กร บทบาทหน้าที่ สิทธิอำนาจ กฎระเบียบชุมชน วัฒนธรรม กฎระเบียบ ประเพณี ที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความสำนึกรับผิดชอบ ชุมชน ยิ่งกว่าการตั้งอยู่บนรากฐานของผลประโยชน์

๓) ความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยี หรือเทคนิควิธีต่างๆ ในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน อย่างเหมาะสมแต่ละท้องถิ่น และอยู่บนรากฐานของความสำนึกรับผิดชอบที่ติงามต่อชุมชน สิ่งแวดล้อม

ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถและประสบการณ์ของชาวบ้านที่สืบทอดต่อกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งเกิดจากการสะสมการเรียนรู้ในวิถีชีวิตมาเป็นระยะเวลายาวนาน เป็นผลมาจากการใช้สติปัญญาในการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมต่างๆ เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและการเปลี่ยนแปลง ภูมิปัญญามีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดในทุกสาขาวิชา ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นขึ้นอยู่กับคนและเป็นส่วนสำคัญของชีวิตที่มีพลวัต (Dynamic) อยู่ตลอดเวลา ภายใต้บริบท ภายใต้เงื่อนไขหนึ่ง ๆ สามารถปรับเปลี่ยน ไม่ว่าจะป็นรูปธรรมหรือนามธรรม แต่สามารถทำให้เกิดความมั่นคงได้ในการดำรงชีวิต เกิดความมั่นคงทางด้านสังคม ด้านจิตใจ ทั้งความมั่นคงของบุคคล และความมั่นคงของกลุ่มที่เกี่ยวข้อง ภายใต้เงื่อนไขหนึ่ง ๆ

ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นนับเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่า แสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคม ซึ่งได้มีการสั่งสม และปฏิบัติสืบทอดต่อเนื่องกันมา ซึ่งมีลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในสังคมไทย (ประสาธน์ เถลิงเฉลิม. ๒๕๔๖) ดังนี้คือ

๑. ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ที่มีการสั่งสมและถ่ายทอดกันมาอย่างเป็นระบบ ด้วยกระบวนการกลั่นกรองทางสังคม เรียนรู้ได้จากประสบพบเจอเหตุการณ์นั้นด้วยตนเอง การฟังจากคำบอกเล่า และการอ่านจากการบันทึก ความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ คนในท้องถิ่นสามารถสร้างองค์ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์จริง และดำรงชีวิตได้อย่างสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๒. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะเป็นพลวัต มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและสร้างสรรค์ เมื่อสภาพทางสังคม สิ่งแวดล้อม และวิถีแห่งการดำเนินชีวิตเปลี่ยนไป การสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาเพื่อปรับใช้ให้เข้ากับบริบทของท้องถิ่น จึงเป็นความรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง

กฤตณภัต บุญยัษเฐียร (๒๕๔๘) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้คือ

๑. เป็นความรู้แบบองค์รวมที่เกิดจากการเชื่อมโยงความรู้หรือกิจกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต

๒. เป็นวิถีความสัมพันธ์ที่สมดุลระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์เป็นสิ่งแวดล้อมเหนือธรรมชาติ

๓. มีลักษณะเป็นพลวัต คือ มีการเปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัยและมีการพัฒนาการอยู่ตลอดเวลา

๔. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน มีลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ในตัวเอง

ประเวศ วะสี (๒๕๓๖) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้คือ

๑. มีความจำเพาะของท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น สืบสมขึ้นมาจากประสบการณ์หรือความชัดเจน จากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาจึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่น มากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากภายนอก แต่อาจเอาไปใช้ในท้องถิ่นที่แตกต่างกันไม่ได้ หรือใช้ได้ไม่ดีเท่าที่ควร

๒. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง จึงมีความเป็นบูรณาการสูง ทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ความคิดเรื่องแม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ พระภูมิเจ้าที่รุกขเทวดา เป็นตัวอย่างของการนำเอาธรรมชาติมาเป็นนามธรรมที่สื่อไปถึงส่วนลึกของใจที่เชื่อมโยงไปสู่อัตตประโยชน์ โดยสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้องให้คนเคารพธรรมชาติ คนเราถ้าเคารพอะไร ย่อมไม่ทำลายสิ่งนั้น

๓. มีความเคารพผู้อาวุโส ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า

จากลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น ที่ปรับตัวและดำรงชีวิตในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เป็นศักยภาพหรือความสามารถในการแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นอย่างเหมาะสม อาจมีการปฏิสัมพันธ์ของคนในกลุ่มชนเดียวกันและระหว่างกลุ่มชน มีความเป็นบูรณาการสูง ทั้งเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ มีความจำเพาะของท้องถิ่น และมีลักษณะเป็นพลวัตให้สอดคล้องกับกาลสมัยอยู่ตลอดเวลา

ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เนื่องจากลักษณะเนื้อหาความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีการผสมผสานกลมกลืนและเชื่อมโยงกันจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด จึงมีผู้รู้หรือนักวิชาการจัดแบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้แตกต่างกันดังนี้คือ

สุทธวิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (๒๕๔๐) ได้แบ่งประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการยังชีพ ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการยังชีพมีขึ้นเพื่อการมีชีวิตอยู่รอด อยู่อย่างมีความสุขสบายตามอัตถภาพ เป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการเสาะหาปัจจัยพื้นฐานในการยังชีพของสังคมปฐมฐาน ยุคที่มนุษย์เสาะหาปัจจัยด้วยวิธีเก็บเกี่ยวและการใช้แรงงาน ได้แก่ วิธีการเสาะหาและ

จัดการเกี่ยวกับปัจจัย ๔ คือ ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เป็นต้น ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อยๆ เพิ่มพูน งอกงามขึ้น จนดูเหมือนเป็นสิ่งสามัญ เช่น

๑.๑ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำมาหากิน เริ่มตั้งแต่ภูมิปัญญาการเก็บเกี่ยว เช่น ภูมิปัญญาการหาของป่า ล่าสัตว์ การทำและใช้เครื่องจับสัตว์บกสัตว์น้ำ เช่น นก ปลา เสือ ช้าง เป็นต้น ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อยพัฒนาขึ้นเป็นอาชีพ มีรูปแบบของเครื่องมือเครื่องใช้เฉพาะตัวเฉพาะถิ่นขึ้น เช่น หน้าไม้ ภูมิปัญญาในการเลือกพันธุ์ข้าวทำนา การไถ คราด หว่าน ดำ เป็นต้น

๑.๒ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย เช่น การสร้างบ้านเรือนแบบเครื่องผูก ภูมิปัญญาการเลือกใช้วัสดุ วิธีเย็บ ผูกgrim ถักgrim ผูกเงื่อน

๑.๓ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับวัฒนธรรมโภชนาการ ได้แก่ ภูมิปัญญาในการเลือกสรรอาหาร วิธีปรุง และวิธีถนอมอาหาร

๑.๔ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ ภูมิปัญญาในการนำสิ่งต่าง ๆ มาปกปิดร่างกายให้อบอุ่น เช่น ภูมิปัญญาในการทำหินเป็นเครื่องมือทอเปลือกไม้ทำเป็นผ้า การทำและใช้ดินเผาเพื่อปั้นฝ้าย การคิดทำฟืม และก็สำหรับงานทอ ได้แก่การนำสมุนไพรร สัตว์ แร่บางชนิด มาใช้เป็นตัวยา การผสมยา การใช้ยา เป็นต้น

๑.๕ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับยารักษาโรค ได้แก่ การนำสมุนไพรร สัตว์ แร่บางชนิดมาใช้เป็นตัวยา การผสมยา วิธีปรุงยา การใช้ยา

๒. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สิน ผู้คนทุกหมู่เหล่าต่าง พยายามจะให้ตนมีชีวิตที่มั่นคง จึงทุ่มเทใช้สติปัญญาและสิ่งเอื้ออำนวยต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุความต้องการ

๓. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการสร้าง พัทธกษณะและอำนาจผู้คนทุกหมู่เหล่า ย่อมอาศัยฐานะและอำนาจเพื่อช่วยในการดำรงชีวิต ทั้งนี้ย่อมแตกต่างกันไปตามโครงสร้างของสังคม ชิดจำกัดของการศึกษา ชิดความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและยุคสมัย โดยภูมิปัญญาของกลุ่มนี้มีทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม

กระบวนการเรียนรู้กับการสร้างสรรค์ สัมสมภูมิปัญญา

การสร้างสรรค์สัมสมภูมิปัญญา เป็นกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ ท่ามกลางสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม ที่มีพัฒนาการมายาวนาน ธรรมชาติการเรียนรู้ของมนุษย์จึงมีความสำคัญและถือว่าเป็นศักยภาพอันยิ่งใหญ่ และการเรียนรู้จากการสัมผัสมนุษย์ด้วยกัน และเรียนรู้จากโลกกายภาพอันเป็นสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่เกื้อกูลชีวิตมนุษย์ตลอดมา กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์แล้วสัมสมเป็นมรดกทางปัญญาจึงมีความสำคัญเช่นเดียวกับการเรียนรู้วิทยาการก้าวหน้า จากการศึกษาวิเคราะห์และประมวลลักษณะการเรียนรู้ของชาวบ้านหรือคนธรรมดาสามัญจะ

ก่อให้เกิดการพัฒนาภูมิปัญญาไว้อย่างมากมาย พอสรุปกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, ๒๕๔๐) ได้ ดังนี้คือ

๑. การลองผิดลองถูก ในบรรพกาลมนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดด้วยการ ลองผิดลองถูก ในการหาอาหาร ต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย ต่อสู้แย่งชิงสิ่งของ ที่อยู่ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และเผชิญโชคด้วยความเสี่ยงต่าง ๆ เมื่อประสบความล้มเหลวก็ถึงขั้นเสียชีวิตหรือบาดเจ็บ แต่ถ้าสำเร็จก็ได้อาหาร ได้สิ่งของ พ้นจากอันตราย ฯลฯ จากประสบการณ์ของการลองผิดลองถูก มนุษย์ก็ต้องสั่งสมความรู้ ความเข้าใจของตนไว้ แล้วถ่ายทอดให้กับลูกหลาน เผ่าพันธุ์ของตน นาน ๆ เข้าสิ่งที่ประพฤติปฏิบัติหรือห้ามประพฤติปฏิบัติกลายเป็นจารีต ธรรมเนียมหรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของกลุ่มคนนั้น ๆ ไป

๒. การลงมือกระทำจริง มนุษย์เรียนรู้ด้วยการ ลงมือกระทำจริง ในสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง เช่น การเดินทาง ปลูกพืช สร้างบ้าน ต่อสู้กับภัยอันตราย ฯลฯ ในการเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ต่างๆ ไว้ในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง แล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกรุ่นหลานแบบค่อยเป็นค่อยไปได้กลายเป็นแบบธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติ

๓. การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากการกระทำจริงได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (transmission) แต่คนรุ่นหลัง ด้วยการ สานิตวิธีการ การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า (oral tradition) ในรูปของเพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิต และการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (literary tradition) ซึ่งโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านทุกภูมิภาค จะนิยมสองวิธีแรกคือ สานิตวิธีการ และสอนเป็นวาจา ในกรณีที่เป็นศิลปะหรือวิทยาการระดับที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้ง จึงจะใช้วิธีการถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์อักษรในรูปของ ตำรา เช่น ตำรายา ตำราปลูกบ้าน ตำราโหราศาสตร์ ฯลฯ หรือผูกเป็นวรรณกรรมคำสอน คำตักเตือน ภาษิต คู่มือ แผนที่ และตำนาน นิทาน ฯลฯ

๔. การเรียนรู้โดยพิธีกรรม ในเชิงจิตวิทยา พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์ และมีอำนาจโน้มน้าวใจคนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไว้ในตัว เป็นการ ตอกย้ำความเชื่อ กรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน แนวปฏิบัติ และความคาดหวังโดยไม่ต้องใช้การจำแนกแจกแจงเหตุผล แต่ใช้ศรัทธา ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม เป็นการสร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ถึงแม้จะมีภูมิปัญญา ความรอบรู้อยู่เบื้องหลังพิธีกรรม ก็ไม่มีการเน้นย้ำภูมิปัญญาเหล่านั้น แต่จะเน้นผลที่เกิดต่อสำนึกของผู้มีส่วนร่วมเป็นสำคัญ

๕. การเรียนรู้โดยศาสนา เป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์ชีวิต ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน ศิล และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรม และกิจกรรมทางสังคม ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ในเชิงการเรียนรู้ล้วนมีส่วนตอกย้ำภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้

มีกรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ และให้ความมั่นคง อบอุ่นทางจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คน ในการเผชิญชีวิตบนความไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่ง

๖. การแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งทางชาติพันธุ์ ถิ่นฐาน ทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัว มีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามา ผสมกลมกลืนบ้าง ชัดแย้งบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลาย กว้างขวางทั้งใน ด้านสาระ รูปแบบ วิธีการ และกระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมไทย

๗. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (cultural reproduction) ในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อม ทางเศรษฐกิจและทางสังคมได้มีคนพยายามเลือกฟื้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมา ในสังคมประเพณีมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ให้ตรงกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบท ใหม่ได้ระดับหนึ่ง การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลา ในสังคมไทย

๘. ครูพักลักจำ ก็เป็นกระบวนการเรียนรู้วิถีหนึ่งที่มีมาแต่เดิม และจะยังมีอยู่ต่อไปในที่นี่ วิธี “ครูพักลักจำ” เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำดู ตามแบบ อย่างที่เฝ้า สังเกตอยู่เงียบ ๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเมื่อสามารถทำได้จริง และเป็นทางหาความรู้ทางหนึ่งที่มี ประสิทธิภาพ ก็จะเป็นการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นผลดีอีกทางหนึ่งได้

ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น

ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาและใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างครบองค์รวม ซึ่งมีบุคคลที่มี บทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. ๒๕๔๕ ; ปารีชาติ วลัยเสถียร. ๒๕๔๙) ดังนี้คือ

๑. องค์กรพัฒนาเอกชน (Non – Government Organization – NGO) ปัจจุบันเอ็นจีโอเป็นผู้ที่ มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนชนบท โดยมีเจ้าหน้าที่ขององค์กรจำนวนมากที่มีความรู้ มี ประสบการณ์ในระดับนานาชาติ มีการศึกษาดี และมีความเข้าใจสังคม ทำงานกับชุมชนท้องถิ่น ให้ชุมชน ท้องถิ่นสามารถดำเนินชีวิตกลับสู่ฐานรากของตนเอง เพื่อการพึ่งตนเองในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง อยู่ บนฐานการผลิตตามวิถีของชุมชน

๒. ผู้นำทางศาสนาหรือพระนักพัฒนา ในวิถีชุมชนชนบทนั้น วัดเป็นศูนย์กลางหรือศูนย์รวมใน การทำกิจกรรมทั้งหลาย แม้ว่าในปัจจุบันแก่นแท้และหลักธรรมของพุทธศาสนาจะไม่เป็นที่สนใจ หรือ เข้าใจของคนชนบท รวมทั้งคนไทยโดยทั่วไปนัก แต่การทำบุญไปวัดในโอกาสต่าง ๆ หรือเทศกาลก็ยังมีอยู่ อย่างเหนียวแน่น การพัฒนาชนบทโดยเหล่าพระนักพัฒนานี้มีหลักการอยู่บนคำสอนทางพุทธศาสนาใน

เรื่องความขยันหมั่นเพียร การพึ่งตนเอง การเคารพตนเอง การไม่โลภ พอใจในสิ่งที่ตนมี การร่วมมือร่วมแรงร่วมใจในการทำกิจการงานให้สำเร็จ

๓. ปราชญ์ชาวบ้าน คือผู้นำ ผู้รู้ชาวบ้าน ผู้มีสติปัญญา มีความสามารถ มีประสบการณ์ หรือมีหลักธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการดำรงชีวิต รวมทั้งเป็นผู้ที่พยายามหาทางเลือกใหม่ให้กับชีวิต มุ่งสู่การพึ่งตนเองโดยตั้งต้นจากทุนรอบ ๆ ตัวที่มีอยู่ เช่น ที่ดินทำกินของตน ความอบอุ่นจากการอยู่กับครอบครัว จากรากเหง้าที่เป็นที่เกิดของตน โดยพยายามเรียนรู้ ฟันฟูความรู้ที่ตนเคยมี และเสาะหาความรู้ที่เคยมีอยู่ในชุมชนที่ตนอยู่ว่าจะสามารถนำความรู้ใดมาทำให้สามารถเลี้ยงตัวมีกินมีใช้ได้ โดยมุ่งมั่นลองผิดลองถูก ไม่ย่อท้อ แม้จะใช้เวลานานสักเท่าใด แต่ได้พยายามดำรงชีวิตอยู่อย่างเท่าทันตนเองและโลกในปัจจุบัน

๔. ผู้นำชุมชน แกนนำชุมชน ซึ่งได้แก่ ผู้นำในชุมชน แกนนำชุมชน ที่มีประสิทธิภาพ ชีวิตที่ยาวนานของผู้นำ ทำให้มีบทเรียนที่เกิดจากปัญหาแก้ไขปัญหานำมาสู่การตัดสินใจ ด้วยฐานข้อมูลความรู้ ซึ่งเป็นฐานปัญญาอย่างแท้จริง ซึ่งผู้นำในลักษณะนี้จัดเป็นผู้นำทางธรรมชาติ

๕. ผู้นำทางการ ซึ่งได้แก่ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นผู้นำทางการ นอกจากนี้ยังมีพัฒนากร ครู พยาบาล และเจ้าหน้าที่สาธารณสุข

๖. ปัญญาชนท้องถิ่น ที่เข้าใจวัฒนธรรมภายนอก ขณะเดียวกันก็สามารถเข้าใจวัฒนธรรมภายในเป็นบุคคลที่มีสองวัฒนธรรม(biculture) ในตัวเอง สามารถมีบทบาทสำคัญในการร่วมกับชาวบ้านประยุกต์และประดิษฐ์คิดค้นอะไรใหม่ ๆ ที่ช่วยยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น

๗. นักวิชาการ โดยเฉพาะนักวิชาการในท้องถิ่น เช่น อาจารย์มหาวิทยาลัยในท้องถิ่นต่าง ๆ ควรศึกษาวัฒนธรรมจากภายนอกอย่างลึกซึ้งถึงขั้นที่จะนำมาประสานกับวัฒนธรรมพื้นบ้านได้ ซึ่งจะเป็นการช่วยให้วัฒนธรรมพื้นบ้านมีพลังพลวัตอยู่ได้ในวัฒนธรรมที่เกิดใหม่จากการผสมผสานนั้น

๘. รัฐ ควรเคารพในความเชื่อของชาวบ้าน และเปิดใจให้กว้างกับการพัฒนาตัวเองของชาวบ้านให้เป็น “พระเอก” ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของเขา โดยรัฐสนับสนุนตามความจำเป็นในสิ่งที่อยู่นอกเหนืออำนาจการจัดการชุมชนท้องถิ่น เช่น แหล่งน้ำ ถนน ไฟฟ้า การแก้ปัญหาที่ดิน การแก้ปัญหาราคาพืชผล เป็นต้น ส่วนเรื่องการศึกษา รัฐควรให้ปราชญ์ชาวบ้านได้มีส่วนในการวางหลักสูตรบางส่วนในระดับท้องถิ่น ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถถ่ายทอดภูมิปัญญาและคุณค่าที่ฝังมาของชุมชนแก่ลูกหลานของเขาอย่างสอดคล้องกับแต่ละพื้นที่

สรุปได้ว่าผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น ทั้งนี้เพราะชาวบ้านรู้จักและเข้าใจถึงรากฐานทางวัฒนธรรมและสังคมในการดำรงชีวิตในบริบทชุมชนท้องถิ่นของตนเอง กอปรกับชาวบ้านมีทักษะ ความสามารถในการเรียนรู้ ใฝ่รู้ หรือที่เรียกว่า ”บุคคลแห่งการ

เรียนรู้” ก็จะทำให้เกิดการใช้สติปัญญาแก้ไขปัญหาแบบพึ่งพาตนเอง รวมทั้งใฝ่เรียนรู้ในสิ่งใหม่ ๆ และบูรณาการความรู้ใหม่ ๆ เข้ากับความรู้อันเป็นการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้เข้ากับกาลสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป จึงนับว่าชาวบ้านเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญยิ่ง ส่วนบุคคลอื่น ๆ เป็นเพียงส่วนเสริมหรือสนับสนุนในการพัฒนา

แหล่งการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปัจจุบันเป็นยุคสังคมแห่งการเรียนรู้ คือ ประชาชนมีการเรียนรู้ตลอดชีวิต ทั้งนี้เพราะทุกคนต้องพัฒนาตนเองอยู่เสมอ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาอาชีพและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น โดยการแสวงหาความรู้จากการเรียนรู้ด้านสถานที่ เช่น โบราณสถาน สถาบันการศึกษา วัด และแหล่งการเรียนรู้ด้านทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ภูเขา ป่าไม้ รวมทั้งแหล่งการเรียนรู้ สื่อสิ่งพิมพ์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ นอกจากนี้ยังมีแหล่งการเรียนรู้ที่เป็นบุคคล เช่น ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ครูภูมิปัญญาไทย เป็นต้น

สารณี วรรณตรง (๒๕๔๗) ได้กล่าวถึงการถ่ายทอดองค์ความรู้จากแหล่งการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้ คือ

๑) ครอบครัว เป็นการถ่ายทอดจากบิดามารดาสู่บุตร พี่น้อง เครือญาติใกล้ชิด ถ่ายทอดแก่กันและกันเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาไว้ ความรู้หลายอย่างไม่มีการเผยแพร่ให้ผู้อื่น เพราะถือเป็น “มรดก” ของวงศ์ตระกูล เช่น ความรู้เรื่องการรักษาโรค ยาสมุนไพร ศิลปกรรมกรรมแสดง ศิลปทัศนกรรมต่างๆ เป็นต้น ส่วนใหญ่จะมีเคล็ดลับเก็บไว้ถ่ายทอดให้ผู้ที่ต้องการให้เป็นผู้สืบทอดภูมิปัญญาเท่านั้น

๒) วัดและชุมชน ทั้งนี้เพราะวัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชนหรือศูนย์กลางการศึกษานอกระบบเป็นที่ฝึกอาชีพ ที่ประชุมสัมมนา และที่นัดหมายสำหรับการจัดกิจกรรมทางศาสนา พิธีกรรมต่างๆ รวมทั้งการจัดงานตามประเพณี การทำบุญเนื่องในโอกาสสำคัญ รวมไปถึงกิจกรรมทางสังคมของส่วนรวม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันผู้คนในชุมชนโดยเฉพาะชนบทจะผูกพันกับวัด เพราะวัดเป็นศูนย์รวมความเชื่อมั่นความศรัทธาโดยมีพระภิกษุเป็นผู้ริเริ่ม ผู้ประสาน ส่งเสริม สนับสนุนให้เกิดกิจกรรม นอกจากนี้วัดยังมีบทบาทเป็นสถานที่ดูแลสุขภาพกายและสุขภาพจิตของคนในชุมชน เป็นศูนย์กลางพบปะสนทนาของประชาชน ชุมชนมีความใกล้ชิดกับวัด วัดจึงเป็นศูนย์ของชุมชน

๓) ครู เจ้าสำนัก เป็นการถ่ายทอดโดยบุคคลที่เป็นผู้รู้ผู้ชำนาญให้แก่บุคคลอื่น ลูกศิษย์อาจเป็นลูกหลานหรือผู้สนใจสมัครเป็น “ศิษย์” ครูเองก็ได้รับการถ่ายทอดจาก “ครู” ของตนมาในลักษณะเดียวกัน ทำให้เกิดความเชี่ยวชาญในเรื่องนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี การรับเป็นครูและศิษย์จะเริ่มต้นด้วยพิธีกรรมที่เรียกว่า “ยกครู” อันแสดงถึงความสัมพันธ์ที่มีความลึกซึ้งอย่างยิ่ง เพราะครูจะเป็นผู้ถ่ายทอดไม่

เพียงแค่ทักษะหรือวิธีการต่าง ๆ ให้เท่านั้น แต่จะถ่ายทอดวิญญานให้ศิษย์ที่เก่งและดีจริง และสามารถสืบทอดทุกอย่างจากครูทั้งในเรื่องทักษะ เนื้อหา รูปแบบ และจิตวิญญานของเรื่องนั้น ๆ อันเป็นความชำนาญของครู

๔) เครือข่ายศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน เป็นการรวมกลุ่มเพื่อจัดการทรัพยากรผลิตและ ทุนของตนเอง จำเป็นต้องมีการเรียนรู้ ซึ่งการเรียนรู้จากผู้ภายในชุมชนเท่านั้นอาจไม่เพียงพอ ต้องอาศัยการเรียนรู้จากผู้จากภายนอก หรือจากการไปศึกษาดูงาน การประชุมสัมมนา การฝึกงาน และการทดลองปฏิบัติ ดังนั้นการเรียนรู้โดยองค์กร ชุมชนท้องถิ่นและเครือข่ายเป็นรูปแบบการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดรูปแบบหนึ่ง

สรุปได้ว่าแหล่งการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีหลากหลายลักษณะ หากแต่ครอบครัวนับเป็นรากฐานของชีวิตของผู้คนในชุมชนท้องถิ่น ที่สร้างการเรียนรู้ของบุคคลในครอบครัว มีการส่งเสริมให้เกิดบรรยากาศการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของสมาชิกในครอบครัว เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเอง ส่วนแหล่งการเรียนรู้อื่น ๆ เป็นเพียงส่วนเสริมหรือสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ขยายวงกว้างในระดับชุมชนท้องถิ่นและสังคม

ตอนที่ ๔ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ

ความหมายและความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ

กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (๒๕๔๕) ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health Tourism) ไว้ว่า การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health Tourism) เป็นการท่องเที่ยวเพื่อให้ตนเองมีสุขภาพดี ทั้งทางร่างกายและจิตใจ เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวแบบผสมผสานในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติหรือแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ โดยมีกิจกรรมเพื่อการรักษาสุขภาพเป็นกิจกรรมสำคัญในการท่องเที่ยวนั้น หรืออาจเป็นการเดินทางท่องเที่ยวเยี่ยมชมสถานที่ท่องเที่ยวที่สวยงามในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรม โดยแบ่งเวลาจากการท่องเที่ยวเพื่อทำกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพและ/หรือการบำบัดรักษาฟื้นฟูสุขภาพ เช่น การรับคำปรึกษาแนะนำด้านสุขภาพ การออกกำลังกายอย่างถูกวิธี การนวด/อบ/ประคบสมุนไพร การฝึกปฏิบัติสมาธิ ตลอดจนการตรวจร่างกาย การรักษาพยาบาล และอื่นๆ โดยเป็นการท่องเที่ยวที่มีจิตสำนึกต่อการส่งเสริมและรักษาสุขภาพและสิ่งแวดล้อม โดยกิจกรรมเพื่อสุขภาพที่เป็นที่นิยม ได้แก่ สปา อาบน้ำแร่ แช่น้ำนม นวดเพื่อสุขภาพ ธรรมชาติบำบัด อโรมาเทอราพี อบสมุนไพร ดิท็อกซ์ รับประทานอาหารชีวจิต อาหารมังสวิรัต อาหารบำรุงธาตุ ฝึกสมาธิ ออกกำลังกายด้วยโยคะ ไทเก๊ก การบริหารฤาษีดัดตน สุขชนบำบัด หรือ แอโรบิคในน้ำ

และการพักผ่อนท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อมอันสดชื่น เป็นต้น กิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ มักมีกำหนดเวลา ช่วงหนึ่งเพื่อร่วมกิจกรรมให้เกิดผล ซึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะกิจกรรมแต่ละประเภท

ประเภทของการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ

สมาคมไทยท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และผจญภัย (สทอ.) (๒๕๔๖) ได้แบ่งประเภทของการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ จำแนกตามจุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของกิจกรรม และความต้องการของนักท่องเที่ยว ออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑. การท่องเที่ยวเชิงการส่งเสริมสุขภาพ (Health Promotion Tourism) เป็นการเดินทางไปท่องเที่ยวชมสถานที่ท่องเที่ยวที่สวยงามในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้วิถีชีวิต และพักผ่อนหย่อนใจ โดยแบ่งเวลาจากการท่องเที่ยวส่วนหนึ่งมาทำกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพในที่พักผ่อน หรือนอกที่พักผ่อนอย่างถูกวิธีตามหลักวิชาการและมีคุณภาพมาตรฐานอย่างแท้จริง โดยสามารถแยกประเภทตามกิจกรรม/วัตถุประสงค์ ได้แก่ ฟิตเนส และสโมสรกีฬา (Fitness and Sport club) สปา และการนวดเพื่อสุขภาพ (Spa and Massage) คลินิกสุขภาพ เสริมความงาม (Health Beauty) ผลิตภัณฑ์สุขภาพ อาหารชีวจิต อาหารมังสวิรัต (Health Product) การฝึกจิต สมาธิ ธรรมฐาน การฝึกลมปราณ/ไท้จี้ชี่กง โยคะ (Mind Body Health)

๒. การท่องเที่ยวเชิงบำบัดรักษาสุขภาพ (Health Healing Tourism) เป็นการเดินทางไปท่องเที่ยวเยี่ยมชมสถานที่ท่องเที่ยวที่สวยงามในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้วิถีชีวิตและพักผ่อนหย่อนใจ โดยแบ่งเวลาส่วนหนึ่งจากการท่องเที่ยวไปรับบริการบำบัดรักษาสุขภาพ (น่าจะมาทำการบำบัดรักษาเป็นหลัก) การรักษาพยาบาล และการฟื้นฟูสุขภาพในโรงพยาบาลหรือสถานพยาบาลที่มีคุณภาพมาตรฐานอย่างแท้จริง เช่น การตรวจร่างกาย การรักษาโรคต่างๆ การทำฟัน และรักษาสุขภาพฟัน การผ่าตัดเสริมความงาม การผ่าตัดแปลงเพศ และอื่นๆ เป็นต้น

ตอนที่ ๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุมาลี สุวรรณกร (๒๕๕๙ : ๑๐๙) การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) ค้นหาแนวทางการสื่อสารอย่างสร้างสรรค์ของสื่อมวลชนในพื้นที่ จังหวัดขอนแก่น ๒) ทราบแนวคิดของสื่อมวลชนต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาเมืองขอนแก่น และ๓) เสนอแนวทางการนำการสื่อสารอย่างสร้างสรรค์ไปเชื่อมโยงระหว่างการบริหารภาครัฐกับประชาสังคมในการพัฒนาเมืองขอนแก่น ข้อมูลหลักที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้มาจากการสนทนากลุ่มของสื่อมวลชนทั้งภาครัฐและเอกชน ในจังหวัดขอนแก่น จำนวน ๕๔ คน และสัมภาษณ์ผู้บริหารหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน ๑๑ คน รวม ๖๕ คน ผลการวิจัยพบว่า ๑) แนวทางการสื่อสารอย่างสร้างสรรค์นั้นจะต้องเริ่มต้นจากการคัดกรองข่าว และนำเสนอข่าวอย่างเป็นกลาง

สื่อมวลชนจะต้องมีจรรยาบรรณในวิชาชีพของตน ๒) สื่อมวลชนทุกท่านยินดีที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาเมืองขอนแก่น และพร้อมที่จะเป็นคณะทำงานในการขับเคลื่อนการพัฒนา และ ๓) สื่อมวลชนทุกท่านมองว่าการนำแนวทางการสื่อสารอย่างสร้างสรรค์ไปเป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างการบริหารภาครัฐกับประชาสังคมในการพัฒนาเมืองขอนแก่น จะสำเร็จได้นั้นทั้งตัวสื่อมวลชนและสื่อที่ถูกนำเสนอจะต้องมีความน่าเชื่อถือ และเป็นสื่อที่ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการผลิต

วิชาติ สุทรสมัย (๒๕๕๙) การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของธุรกิจการท่องเที่ยวชุมชนเชิงสุขภาพในการพัฒนาเครือข่ายชุมชนของจังหวัดปราจีนบุรี และศึกษาระดับการสนับสนุนของภาครัฐและภาคเอกชนที่ส่งผลต่อการพัฒนาให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเครือข่ายชุมชน ด้านการท่องเที่ยวชุมชนเชิงสุขภาพของจังหวัดปราจีนบุรี รวมทั้งศึกษาและเสนอรูปแบบการท่องเที่ยวชุมชนเชิงสุขภาพของจังหวัดปราจีนบุรี ที่ส่งผลต่อการพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนด้านการท่องเที่ยวชุมชนโดยใช้การวิจัยแบบปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมโดยประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาวิจัย ประกอบด้วยผู้แทนหน่วยงานภาครัฐด้านการท่องเที่ยว ตัวแทนกลุ่มการท่องเที่ยวชุมชนตัวแทนชุมชนจำนวน ๑๑ คน และนักท่องเที่ยวเดินทางมาท่องเที่ยวและร่วมทำกิจกรรมเชิงสุขภาพกับชุมชนในจังหวัดปราจีนบุรี จำนวน ๒๒ คน ผลการศึกษาค้นคว้า พบว่า กลุ่มชุมชนและตัวแทนชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ได้แก่ กลุ่มปลูกและแปรรูปสมุนไพรไทยที่มีความสนใจ และเข้าใจในรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพเป็นอย่างดี มีความรู้ด้านสมุนไพรและการบำบัดเพื่อสุขภาพ รวมถึงชุมชนมีศักยภาพเพียงพอต่อการรวมกลุ่มในการพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนด้านการท่องเที่ยวชุมชนเชิงสุขภาพ